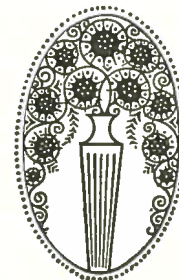

621822

M. Törh. 0
3844

A
HUNYADI FŐESPERESSÉG
RÖVID TÖRTÉNETE

IRTA
BUDAY JÁNOS
HUNYADI FŐESPERES, PETROZSÉNYI PLÉBÁNOS

ÁRA 2 KORONA

NYOMATOTT BUDAPESTEN, AZ „ÉLET“ IRODALMI ÉS NYOMDA R.-T.-NÁL
1916.

MTA
KIK

407856

L. J. Chr.

Nihil obstat.

Gyulafehérvár, die 17 Maii, anno 1916.

*Robertus Szentiványi dr.,
censor.*

Num. 2641—1916.

Imprimatur.

Gyulafehérvár, die 20. Maii, anno 1916.

*Zomora Daniel,
vicarius episcopalis.*

P. H.

A hungadi esperesi kerület
ft. papságának,
kedves munkatársainak,
szeretete jeléül ajánlja
a szerző.

Használt művek és kútfők:

1. Monumenta Vaticana Hungariae I. rész.
2. *Ortvay Tiv.*: Magyarország egyh. földleírása II. rész.
3. Gr. *Kuun Géza*: Hunyadvármegye földjének története.
4. *Király Pál*: Dacia provincia Augusti I—II. k.
5. *Benkő József*; Transsylvania I—II. k.
6. *Szalay-Baróti*: A magyar nemzet története I—IV. k.
7. Dr. *Karácsonyi*: Magyarország egyháztörténete főbb vonásaiban.
8. *Rábel László*: A vármegyék multja és jövő hivatása.
9. Dr. *Csánki Dezső*: Magyarország tört. földrajza V. k.
10. *Fraknói Vilmos*: Magyarország egyházi és polit. összeköttetései a római Szentszékkal I—II—III. k.
11. *Banyitay V.*: Egyháztört. Emlékek a hitújítás korából.
12. Dr. *Veress Endre*: Hunyadmegye bányászatának története.
13. „ „ „ Erdélyi történelmi értesítő.
14. *Pokoly József*: Az erdélyi ref. egyház története I. k.
15. *Bartal Antal*: A magyarországi latinság szótára.
16. *Rupp Jakab*: Magyarország helyrajzi története.
17. *Beke Antal*: Erdélyi Kápt. Levéltár.
18. Egyházm. Directoriumok és Schematismusok.
19. Dr. *Bochkor*: Erdélyi Kath. Autonomia.

Előszó.

Sok jeles irodalmi mű került már ki történéseink, régészeink s más tudósaink tollából, melyek Hunyadvármegye multját, politikai alakulását, gazdasági fejlődését kiváló szakértelemmel ismertetik. Méltó és igazságos, hogy e nagy és dicső multú vármegye története egyházi szempontból is nyerjen megvilágítást, — bár halvány vonásokban. Nemzetünk történelmében a politikai, vallási, gazdasági és kulturális kérdések a századok folyamán úgy összefonódtak, egyik a másikat annyira áthatotta, hogy vármegyénknek ezen oldalról való bemutatása a róla alkotandó kép teljességéhez egyenesen hozzátartozik...

Ez volt az egyik ok, mely művecském megírására indított. A másik ok azon ígéret, melyet az esperesi kerület ft. papságának az 1915. év őszi koronagyűlésén tettem. Szerényen húzódik ezen okok mellé a harmadik: pappászenteltetésem 25. évfordulója. És ha mindezekhez odagondoljuk azon körülményt, hogy szeretett egyházmegyénk az idén ünnepelte meg visszaállítatásának 200 éves évfordulóját: tanulmányom közrebocsátását időszerűnek is fogjuk ítélni.

A részletkérdések, minő az én tételtem is, nem tárgyalhatók vonatkozásaik nélkül. Ki kellett térnem oly dolgokra is, melyek szorosan nem tartoznak ugyan a tárgy keretébe, de az események összefüggésénél fogva alkalmasak, sőt szükségesek a részletkérdések kellő megvilágítására.

Isten velünk!

Petrozsény, 1916 július hó 15-én, pappászenteltetésem 25. évfordulóján.

Buday János
főesperes-plébános.

I.

Hunyadvármegye a kereszténység behozatala előtt.

Vármegyénk a dicső Hunyadiak nevét viseli. Bizonyos azonban, hogy már a Hunyadiak kora előtt is így nevezték,¹ mert a XII. században létező megyék között ott szerepel *Hunad* vagy *Hunod*² megye is. Hogy nevét honnan vette, nem állapítható meg biztosan.³

Erdély területén, a Kárpátoktól védett szerencsés földrajzi fekvése s dús természeti kincsei miatt, a legrégebbi idők-től fogva hatalmas népek váltották föl egymást. Történetükben vármegyénk nevezetes szerepet játszik. Itt folytak le a dákoknak és a rómaiaknak legnagyobb hadi eseményei. Nem lesz azért érdektelen e két nagy nép multjába tekinteni s vármegyénk gazdag történelmét, bár futólag, a kereszténység behozatala előtt is megismerni.

1. A dákok uralma.

A régi görög történészek⁴ azt írják, hogy a Kr. előtti V. században *agathirzek* laktak Erdélyben, a *Maris folyó mellett*. Ez tehát azon legrégebbi nép, melyet a történelem világításánál ismerhetünk. Keleti, thrák eredetű nép volt, amely a görögökkel élénk kereskedelmi összeköttetésben állott. Egyebet nem tudunk róla. Nemsokára azonban helyet kellett

¹ Rábel László: A vármegyék multja és jövő hivatása 37. l. — ² U. o. — ³ Némelyek szerint: hunyos, honos *megtelepedő helyet* jelentett a régi magyar nyelvben; mások szerint a hunok egyrésze, leveretésük után megyénkben húzódott meg. Innen *hunok helye*. — ⁴ Herodot.

adnia a dákoknak,¹ akik az agathirzeket legyőzvé, hatalmas birodalmat alapítottak, amely a *Tiszától* a *Pruthig*, illetve a *Dnyeszterig*, délen pedig a *Dunáig* terjedett.² Középső részét, vagyis a mai Erdélyt, *Dácia Mediterraneának* (Középdácia) nevezték.

Dácia fővárosa, *Szarmizegethuza*,³ vármegyénkben feküdt, nem messze Hátszegtől, a mai *Várhely* területén. Ez azonban csak *Decebál* dák király idejében lehetett, mert több jel mutat arra, hogy régebben, *Burvista* király alatt, *Porolissum*⁴ volt a főváros. Ez alkalmasabb lehetett a terjeszkedésre, miképen *Szarmizegethuza* az ország védelmére. Amint régészeink a leletekből, feliratokból, középületek romjaiból konstatálják, *Szarmizegethuza* fényes, katonailag kitünően megerősített székhely volt.

Dácia többi városa jobbára *dava*⁵ végződésű. Tudósaink mintegy 20 ily végződésű helységnevet sorolnak föl: *Dokidava* (Debrecen), *Sandava* (Zetelaka), *Markodava* (M. Ujvár), *Zingidava*⁶ (Déva) stb. De voltak görög hangzású városai is, melyeket a rómaiak aztán meglatinosítottak: *Porolisson*,⁷ *Ulpianon* (Nagyvárad), *Hydata* (Kalán), *Apulon* (Gyulafehérvár) stb.

A *folyók* nevei is görög hangzásúak: *Pathissos* (Tisza), *Samos* (Szamos), *Maris*⁸ (Maros) *Atlas* (Olt),⁹ *Tibisis* (Temes), *Ampelon* (Ompoly), *Krisos* (Körös), *Rabon* vagy *Arabon*, *Katarabon* (Zsil),¹⁰ *Sargetis* (Sztrigy),¹¹ stb. A hegyek neveire nézve nem ismerjük a dák elnevezéseket, illetve a dákszavakat.¹² A Kárpátok ekkor még nem szerepeltek e néven.

¹ Szintén keleti nép, a thrákok egy másik ága. — ² A Kr. előtti században még nagyobb volt, mert Pannoniát s a Balkán északi felét is magában foglalta. — ³ Némelyek szerint Szarmiztól, Dácia egyik királyától vette nevét; mások szerint etymologice: *zar*mya = palota, *ze*get v. *ja*gat = mozzgó, és *usa*, *asa* = fénylő (fényben uszó palota). Király P. Dácia I. 227. l. — ⁴ Szilágymegyében. — ⁵ *Dava*, *daba*, *dawa* = terület, város, mint a szláv nyelvben a *grad*, *gorod*. — ⁶ Déva régi neve *Dava* vagy *Daua*. — ⁷ *Porus* = ur, *issos* = erődített hely, tehát királyi várhely. (Dácia I. 227. l.) — ⁸ *Mar* = fénylő. — ⁹ *Aruta* = gyorsan ömlő, *aurvant* = vöröslő. L. Dacia I. 228. l. — ¹⁰ Valószínűleg avar szó. — ¹¹ Szarmizegethuzáról elnevezve. — ¹² A Maros, Szamos, Ompoly, Olt dák-elnevezések.

Vallásukra nézve a dákok a perzsa vallás követői voltak. Több istent imádtak: a nap- és holdistent (Izisz, Oziris), a halál és tűzhely istenét (Molis, Atartis) stb. Főistenük Malagbel (Zeus). Legnépszerűbb Mithras, aki sziklából születik. Életerős, ifjú hősként ábrázolják, aki a bikát szarvainál fogva leteríti.¹ A szarmizegethuzai Mithra-templom főoltárát e kép díszítette. Amint tehát látjuk, a dákok, mint keleti nép, magukkal hozták az ó-perzsa vallást Dáciába. Az égi testeiket imádták.

Dácia ipara kezdetleges volt. Kereskedelme azonban elég élénk. Görögországgal üzleti összeköttetésben állott. Szébb ipari és kereskedelmi cikkeit onnan hozták be lakósaik. Erre enged következtetni *Ares*² arany szobra is, melyet régészeink Vulkánban találtak. De erre következtethetünk azon körülményből is, hogy Decebál alatt zsidók is laktak³ Dáciában, akik Jeruzsálem pusztulása után Konstantinápolyba, onnan pedig az üldözések elől ide északra húzódtak.

A dákok hegyilakó pásztornépek valának,⁴ akik törzsekre oszolva éltek. *Burvista* (Borivista) királyuk egyesítette őket a dákok főpapja segítségével, Kr. előtt egy századdal. Burvista halála után visszatértek a nomád életre, de *Decebal* újra egyesítette őket. Sőt nemcsak egyesítette, hanem oly hatalmasá tette népét, hogy Dácia a római birodalomra nézve veszélyessé vált. Domitianus császár alatt pedig megverte a rómaiakat s a császárt adófizetőjévé tette.

E megalázás sarkalta *Trajanust* arra, hogy Dácia ellen vonuljon a 101. évben Kr. után. *Orsova* felől közeledik Dácia

¹ A kép jelentése: a jónak küzdelme a rosszal. A felkelő nap (Mithra) legyőzi a sötétséget (a bikát). Szarmizegethuzaban Mithras templomának romjai között egy nagy márványlapot is találtak, mely a dévai Régészeti Múzeumban látható s melyen bevésve ez áll: *Malagbel, Bebellahamon Benefal Manavat*. Ez a nap- és holdisten nevének változata, mert Malach = király, Bel = isten, hamon = ég, azaz: ég istene; Benefal v. Benebal (Bal arcza); Manavat: holdisten (vagy az összes istenek neve). A főisten symboluma a sárkány, mely gyakran fordul elő a leleteken. Perzsiában az állam címerében ma is lényeges alkatrész. L. Hunyadv. földjének tört. dr. Kuun G. 72. l. — ² A had és harc istene a görögöknél. — ³ Dácia II. 240. l. — ⁴ Daci montibus inhaerebant. L. Dacia I. 58.

felé. *Tibiscumnál*¹ keletre fordulva, vármegyénk nyugati oldalán tör Decebál országára öt legióval.² Ugyanakkor *Lusius Quiatus* a *Vulkánhágón* át lép vármegyénkbe. Decebal felkészülve várta Trajanust. A déli és nyugati hegygerincek kellőleg meg voltak erősítve. Hatalmas sereg állott rendelkezésére. De két tűz közé szorulván, jobbnak látta békét kötni. Ezt nagynehezen el is érte, de a legsúlyosabb feltételek mellett: az összes erőditéseket le kellett rombolnia, a fegyvereket kiszolgáltatnia s tűrnie, hogy Szarmizegethuzában és vidékén 15—20 ezer római katona őrszolgálatot teljesítsen.

Decebál azonban nem tartotta meg a békét. Alig hagyta el Trajanus vármegyénk határait (102-ben), új szövetségesek után nézett. Várakat épített, fegyvereket gyűjtött. Lassan, észrevétlenül. Nemsokára veszélyessé vált az itt hagyott római katonák helyzete is.

Decebál vakmerősége haragra lobbantja Trajanust. A 105. évben Turn-Severinnél átkel a Dunán, 8 legióval, azon eltökélt szándékkal, hogy Dáciát megsemmisíti. Ómaga most is nyugat felől támad. Egy másik hadoszlop a Vulkánhágón jön be, egy harmadik pedig Vöröstorony felől. Decebál oroszlánként harcol, elszánt népével együtt. De nem állhat ellen. Elmenekül. Utközben, hogy elfogatását kikerülje, öngyilkos lesz. Főbb emberei is követik példáját. A többiek menekülnek. Ki amerre tud. Dácia meghódol s 106-ban római tartománnyá (provincia) lesz. A hódítók meghagyják a nevét. A főváros is ugyanaz marad, de Trajanus császárról Ulpia Trajana nevet nyer.

2. A rómaiak uralma.

Dácia a háborúk alatt számos lakóst veszített. A megmaradt dákok Trajanus második hadjárata közben elszéledtek, annyira, hogy a tartomány csaknem lakatlan maradt. Trajanus a szélrózsa minden irányából toboroz telepeseket: spanyolokat,

¹ Ma Zsuppa falu. — ² Egy legio, a kiegészítő csapatokon kívül 6000 emberből állott.

dalmátokat, britteket, illyreket és keleti népeket (ezek között szemitákat). Majd szervezteti az új tartományt.¹

A rómaiak legelső teendője volt a szükséges úthálózat elkészítése. Erre mindenütt nagy sulyt helyeztek. A dáciai út Orsovánál indult ki s Tibiscumon át Ulpia Trajanába, a fővárosba vezetett. Innen folytatólagosan a Retyezát alatt Váraljáig (Örhegyig). Itt bekapcsolódott a Zsilvölgy felől jövő mellékút. *Váraljától* északra fordulva, *Kalán* (Ad Aquas) mellett, a *Sztrigy* (Sargetia) mentén *Aranyig* (Petris) haladott. E pontnál kétfelé vált. Az egyik ág nyugatra fordult *Déva*, illetve *V.-Hunyad* felé, — Dévától pedig *Micián*² át *Marosvárig* (Csanád) haladott; a másik ág a Maroson átvezetve, *Algyógyon* (Germizara³) keresztül *Gyulafehérvárig* (Apulum). Itt bekapcsolódott újra a Vöröstorony felől jövő, Nagyszébenen (Cedonia) átvezető hadi út. Fehérvártól aztán *Felvinczen* (Salinae), *Tordán* (Potaissa), *Kolozsváron* (Napoca) át *Porolissumig* vezetett. Később kiépítették az utat a Felsőmaroson *Dédáig*, a két Küküllő mentén *Udvarhelyig* (Praetoria Augusta), az Olt (Aluta) mentén *Bereczkig*, (Angustia) s onnan az ojtózi szoroson át a Feketetengerig. Mellékút vezetett Algyógytól *Zalathnáig* (Ampelum), *Abrudbányáig* (Auraria) és *Verespatakig* (Alburnus Major).

A fontosabb pontokat katonasággal erősítik meg. A fővárosban az V. legio székel, később a gem. XIII. de ez már Gyulafehérvárt volt elhelyezve. Később a fővárosba rendelték. — *Várhelyen* a XIII. legio néhány embere teljesített szolgálatot. *Micia* nagyon meg volt erősítve a közeli aranybányák miatt: 3095 ember teljesített benne őrszolgálatot. — *Castrumok* állottak: *Kalánban*, *Déván*, *Algyógyon*, *Városvizen*, *Zevóban* stb. *Őrtornyok* (propugnacula) emelkedtek *Ponoron*, *Krivádián*, *Bolíbarlangnál* s más helyeken, jeladások céljára, egymástól 16—20 klm. távolságra.

A rómaiak a fővárost, melyet Decebal menekülése előtt

¹ Trajanus 106. év őszén visszatért Rómába s a tartomány szervezését D. Terentius Scaurianusra bízta. — ² Maros-Németi és Veczel között feküdt. — ³ Garma = meleg, zara = vizesés. Még a dákok építették. Fürdőhelyül szolgált.

fölgyújtatott, újraépítették 106—110 évek között, D. Terentius Scaurianus vezetése alatt. Teljes neve lett: *Colonia Ulpia Traiana Augusta Dacia Sarmisegetusa*. Tehát kolonia-rangot nyert s tizenhárom kerületre (decuria) osztatott föl. A legio V. Macedonica közreműködésével épült. Majd létesült a *közfürdő*,¹ mely a rómaiak életében oly nagy szerepet játszott. A vizet a szomszédos hegyekből vezették oda. A *vízvezeték* nyomai ma is láthatók. Cn. Papirius Aelianus készítette 132-ben. A II. század második felében Statius Priscus megépíti az *amphitheatrumot*, melynek romjai ma is megvannak.²

A rómaiak jeles jogászok lévén, az államkormányzat, közigazgatás és törvénykezés Dáciában is a fejlettség magas fokán állott. A helytartó (legatus) a császárt képviselte s mint ilyen, annak hatalmát csaknem korlátlanul bírta. Szenátori rangja volt. A fővárosban lakott, de a 180. év után Apulumba tették át székhelyüket egy időre, mert később ismét visszatérnek. Összesen 46 helytartó szerepelt Dáciában.

A *közigazgatás* gócpontjai a fővárosok voltak. Innen kormányozták a vidéket is. Vármegyénk egész területe Ulpia Traiana alá volt rendelve, miként más területek Apulumnak, Napocának stb. A tisztviselők esküt tettek, amely elég szigorra mutat.³

A *pénzügyi kormányzat* sajátos volt annyiban, hogy a föld- és fejadón kívül ugyszólván minden állami jövedelmi forrást bérlők birtak.

¹ A fürdő helye ma is látható. Férfiak és nők részére hideg-, meleg- és gőzre volt berendezve. — ² Alakja kerülék (tojásalak), 4 bejáróval. A népvándorlás idején tűzvésznek esett áldozatul. Köveit, miképen a Mithraeum s más középületek köveit, a lakósok házépítésre s más célokra széthordták. Egyrésze, ami t. i. még menthető volt, a dévai s más múzeumokba került. Mindenképpen érdemes volna a letűnt kor e nagyszerű emlékeit összegyűjteni s az utókor számára megőrizni! — ³ Pl. *Malacca* város szabályzatában ezen eskümintát olvasható: „Esküszöm Jupiterre, Divus Augustus, Divus Claudius, Divus Vespasianus Augustus, Divus Titus Augustusra, Domitianus császár Geniuszára, házi istenemre; hogy megteszem, mit a törvény értelmében tennem kell és sem magam nem teszek ellene család-, vagy rossz szándékból, sem másoknak nem engedem azt tenniük.“

A rómaiak *vallása* közismert. Sok Istent imádtak. A meghódított népek isteneit is tiszteletben tartották.¹ Általában a természet kultuszának hódoltak. Semmi sem volt tisztátalan, bűnös, amit a természet nyújtott. Azért a bűnöknek is isteneik voltak. Ünnepeik, áldozataik vonatkozásban állottak a természet adományaival.² A természet-erkölcs túlhajtása, a szenvedélyek felülkerekedése, a magasabb eszmények elvesztése stb. valának azon mélyenfekvő okok, melyek a hatalmas birodalomnak pusztulását előidézték.

Az *ipar* Dáciában a római uralom alatt is kezdetleges. A szebb, finomabb tárgyakat, eszközöket Itáliából szállítják. A *kereskedelem* ellenben, mely főleg görögök, szírek és zsidók³ kezében vala, elég fejlett. Az uzsora is szépen tenyészik.⁴

Az *üzletkötés* egyik neme, fájdalom, a rabszolgakereskedés. A szegény szerencsétleneket úgy mutogatták, kínálták, és árulták, mint a vásznat, vagy más portékát. Rendesen állványra voltak helyezve, célszerűen, hogy izmaik s idomaik szembetűnjenek. Értékük erő, szépség és szellemi képesség szerint változott.⁵

A *bányászat* eléggé fejlett. A tartomány fő jövedelmi forrását képezte. Az aranybányászat Kisbányán (Boicza), Kőrösbánya—Rudán, Nagyalmásón, Zalatnán, Verespatakon,

¹ Mitbrast is tisztelték egy ideig a birodalomban. — ² Ünnepeik kétfélék valának, amint a természet dicsőítésére, vagy nemzeti hőseikre, diadalaikra vonatkoztak. Így *Janus ünnepe* január 1.-én (munka ünnepe), a *Carmentaliák* január 11.-én (nemzeti ünnep), a *Sementinák* január 25.-én (termés ünnepe) stb. — ³ Aurelius és Flavius nyilván bevallják szemítavoltukat. L. Dácia II. 388. l. — ⁴ Julius Alexander a verespataki bányászoknak 365% mellett ad pénzkölcsönt. U. o. 440. l. — ⁵ Egy képzett rabszolgáért 50—60 ezer sestercium is elkértek (5—6 ezer korona). Maximus a hat éves Passiát 205 denáron (65 korona) veszi meg. U. o. 389. l. — Egy szerződést is érdekes lesz ide jegyezni: „Claudius Julianus, a XIII. legio közlegénye, megveszi és tulajdonába veszi a Theodete nevű — vagy azt, ki más nevet visel — cretai asszonyt, Claudius Philetustól 420 denárért (134/40 kor.) Alexander Antipater hitelére. Az asszonyt a fennebb említett vevőnek egészségesen adták át. És ha az asszonyt, kiről szó van, más igényelné vagy birná is, az említett vevő őt s minden tulajdonát használhatja s birhatja jogosan, bármennyi legyen is; vagy ha abból valami — ami nem lett volna szabad, elvétellett volna, Claudius Julianus... pénzéért visszaköveteli stb. U. o. 390. l.

Offenbányán és Érczpatakon, — sóbányászat Tordán és Marosujvárt, — a vasbányászat Gyuláron és Teleken, — a kőbányászat Déván, Petrisen, Bukován, Tordán stb. virágzott. Gyulafehérvárt pénzverde, Zalatnán bányaigazgatóság volt. A magánbányászat is meg volt engedve, de kincstári területeken kívül.

Dácia később feloszlik két, majd három részre. Mikor pedig a *népvándorlás* megingatja a római birodalmat, teljesen megszűnik. Új népek lépnek területére, kik azt rövidebb — hosszabb ideig birtokolják, u. m. *góthok*, *gepidák*, *vandalok*, majd a *hunok*, *avarok*, de egyik se alkot önálló államegységet. Ideiglenes lakók, átmeneti hódítók. És ez így tart, amíg 895-ben bejönnek magyar eleink.

Amint látható, vármegyénk nagy idők tanuja. Ha hegyeink, folyóink, szikláink megszólalhatnának, nagy dolgokat beszélnének el. Vármegyénk volt Dácia kapuja, gazdag történelmi eseményeinek színtere. Alig van Erdélyben, sőt az egész országban vármegye, mely oly gazdag és dicső multra tekintethetne vissza. Megérdemli, hogy e nagy multat hirdessük, megismerését minden alkalmas eszközzel lehetővé tegyük s mentől szélesebb körben elterjesszük.

Ez a szándék indította e lapok szerzőjét is kitűzött tárgyhához szorosán nem tartozó ezen kitérésre.

s enyhíteni törekedett sorsukat egész uralkodása alatt. Erdély általában gyéren volt benépesítve. Egész területek teljesen lakatlanok valának.

2: Erdély politikai felosztása.

Szt. István az egész országot, s így Erdélyt is, *várispánságokra* és *megyékre*¹ osztotta. Az előbbieket honvédelmi, utóbbiak közigazgatási célt szolgáltak. Erdélyben nem volt szükség sok várispánságra, mert itt a Kárpátok természetes védelmet nyújtottak ellenséges betörések ellen.

Hogy Szt. István hány várispánságot alapított, nem lehet megállapítani. Bizonyos azonban, hogy a XII. század végén 72 várispánság és 65 megye² létezett. Ezekből Erdélyben 6 várispánságot³ és 6 megyét⁴ találunk. A várispánságok a XIII. században megszűnnek s feladatukat a megyék veszik át.

Vármegyénkben tehát várispánság nem volt (várak azonban igen), de megyénk már a XII. században létezett. Sőt bizonyosnak mondható, hogy a Szt. István által alapított megyék közé tartozik.

Az erdélyi megyéket *vajdák*⁵ kormányozták, akik itt a nádort helyettesítették. Erdély többi részét a *Székelyföld* alkotta,⁶ melyet a királybíró kormányzott a vajdától függetlenül; továbbá a *Szászföld*,⁷ mely a nagyszebeni szász ispán alatt állott. A magyarok tehát a *megyékben*, vagyis Erdély nyugati részében laktak. E hármass felosztás, mint három önkormányzat, sokáig fönállott s tulajdonkép csak a mult század derekán, illetőleg végén szűnt meg.

¹ Megye = comitatus, grófság, Kálmán király idejében: *mega*. Területét képezték a várak, nemzetségek és egyházak birtokai. — ² L. Rábel 24. l. — ³ Doboka, Thorda, Julafeyrvár, Kolos, Zonuk (Szolnok) és Zaránd. L. U. o. — ⁴ Doboka, Kolozs, Hunod, Feyér, Kewkellew (Küküllő) és Zaránd. Ezekhez járult a tatárjárás után Thorda. U. o. — ⁵ Szláv szó s *vezért* jelent. Erdély kormányzóját, ha a kir. családdal rokonságban állott, *duxnak*, különben *vajdának* hívták. Erdélyt összesen 75 vajda kormányozta. — ⁶ Székekre volt felosztva: Csik, Gyergyó, Kászon, Kézdi, Orbai, Sepsi, Miklósvári, Marosi, Udvarhelyi, Aranyosi és Thordai. — ⁷ Telepekre volt felosztva: szászvárosi, szászsebesi, medgyesi, szerdahelyi, újgyeházi, szebeni, segesvári, brassói, besztercei és nagysinki. Később ezek is székekké lettek.

II.

Hunyadvármegye a kereszténység behozatala után.

1. Erdély geografiája. Népvizonyok.

Dácia megszűntével Erdély nem kapott önálló államnevet. Ezért őseink *Erdöntúlnak* (Ultrasilvania, Transsylvania), majd *Erdélynek* nevezték. Ez elnevezés azon körülményben bírja magyarázatát, hogy e területet rengeteg erdőségek borították abban az időben. A németek Siebenbürgennek (Hétvár) nevezték el.

Mikor őseink a honfoglalás után Pusztaszeren gyűlést tartottak, s az elfoglalt területet a 108 nemzetség közt felosztották, Erdélyt *Gyula* nemzetségfő kapta birtokul.

E Gyulának hasonnevű unokája volt Erdély ura, mikor *Szt. István* trónra lépett. Első szt. királyunk Gyulát is felszólította a kereszténység felvételére, de hajthatatlan maradt; sőt pártot ütött ellene. Ezért Szt. István hadat indít ellene, legyőzi s Erdélyt szorosabban Magyarországhoz csatolja. Legyőzi *Keánt* (Kány) is, aki Erdély északi részét, a Szamos és Maros forrásvidékét uralta.

Erdély *népessége* igen vegyes volt. Különbféle szláv törzsek laktak itt. Még dákok is elszórtan. A magyarok inkább a nyugati részt szállották meg, a nagy folyók mentét. Ez természetes is volt. Az egyes nemzetségek ugyanis vagyonszövetségben éltek s így az erdélyi magyarok többi rokonaikkal állandó összeköttetésben maradhattak. Miként az ország többi részében, úgy a lakosság Erdélyben is három rendhez tartozott: nemesek, szabadok és rabszolgák. Szt. István mindjárt uralkodása elején hadat üzent az utóbbi állapotnak

3. Az erdélyi püspökség megalapítása.

Erdély politikai felosztása és szervezése után természetes folyománykép következett annak egyházi szervezése. Az erdélyi magyarság távol esett a magyarországi püspökségektől s ez okból Szt. István Erdély számára külön püspökséget alapított, Gyulafehérvárt.

Magyarországból két út vezetett Erdélybe, amelyek t. i. a nagy király szempontjából tekintetbe jöhettek: a nagyváradi—kolozsvári s az arad—gyulafehérvári. Az előbbi nem volt alkalmas a közlekedésre, mert óriási sziklák és erdők járhatatlanná tették az utat. Utóbbi vonal azonban nyitva állott. Már a rómaiak élénken közlekedtek azon. A Marosmentén több község is állott már, melyekben magyarok laktak. Gyulafehérvár a magyaroklakta területnek mintegy központját képezte. Mi sem volt tehát természetesebb, mint hogy *Gyulafehérvárt* jelölje ki a püspökség székhelyét a szent király. *Ide alapította tehát azt 1003-ban.*¹ Anyagiakról is gondoskodott. A hagyomány úgy tartja, hogy a gyönyörű székesegyház is Szt. István műve volna, legalább alapjaiban.

A püspökség régi határait nem ismerjük. Valószínű azonban, hogy a Gyula és Keán területét foglalta magában, vagyis a Marosmentét s Erdély északi részét.

Hogy *kik voltak az első erdélyi püspökök*, történeti adatok hiányában nem sikerült eddig megállapítani. Sokan úgy vélik, hogy szt. Gellért csanádi püspök egyik rendtársa volt az első erdélyi püspök. A püspökök névsora csak 1103-tól kezdve ismeretes.

4. A hunyadi főesperesség létesítése.²

(1010—1241-ig).

Az erdélyi püspökség megalapítása után, szintén szervezkedett, vagyis a világ más püspökségeihez hasonlóan *kerületekre*, ezek pedig *plébániákra*³ oszlott. A kerületek élén

¹ Monum. Vat. II. 607. l. — ² A régi iratokban, sőt az újabb időkig *főesperesség*, *alesperesség* néven fordul elő e hivatal. — ³ A plebs (nép)

főesperesek (archidiaconusok) állottak, akik kerületüket a püspök utasításai szerint vezették. A plébániákat pedig plébánosok, parochusok (lelkészek) kormányozták a főesperes felügyelete alatt, kinek segítségére állott az alesperes. Előbbi rendszerint a központban lakott s egyuttal kanonoki rangot viselt; utóbbi a kerület valamelyik plébániáján lelképásztorkodott. Többnyire a kerület legidősebb, vagy legalkalmasabb plébánosa volt az alesperes.

Hogy a hunyadi főesperesség mikor szerveztetett, szintén nem tudható. Bizonyos azonban, hogy azon első főesperesek közül való, melyeket az új püspökség felállított. Főesperesség ugyanis ott létesült minden időben, ahol azt a plébániák nagyobb száma szükségessé tette. Márpedig a magyarság a Marosmentét lakta legsűrűbben. Ha tehát egyáltalán létesült valahol főesperesség, akkor itt, vármegyénkben, kellett annak létesülnie, ahol t. i. élénk volt a forgalom, állandó az összeköttetés. Ezt igazolja továbbá egy más körülmény is. A főesperes tisztje ugyanis az, hogy kerületét évenként egyszer bejárja s az ott tapasztalt állapotokról a püspöknek lelkiismeretes jelentést tegyen. A Marosmentén a kereszténység fölvétele alkalmával, tehát 897-től 1003-ig több plébánia keletkezett; annyi, hogy azok vezetésére a főesperesi hivatalt szervezni kellett. További bizonyíték az itteni főesperesség régisége mellett a kolosi főesperesség. Egy XII. századbéli okmány említést tesz a kolosi főespereségről.¹ E hivatal főnállott bizonyára még a XII. század előtt is. Ha tehát a kolosi főesperesség fenállott a XII. sőt a XI. században már, fennállott okvetlenül a hunyadi is a fennebb jelzett okoknál fogva. Ezek után több mint valószínű, hogy a hunyadi főesperesség 1010 körül létesülhetett.

A főesperesség terjedelme nem volt minden időben egyenlő. Hunyadvármegye határai több ízben változtak s így a főesperesség is kisebb vagy nagyobb területet foglalt magában. Hunyadmegye területe Szt. István korában valószínűleg nagyobb volt, mint most, vagy mint 1876 előtt,

szótól ered. A parochia inkább egyházközséget jelent. — ¹ Monum. Vat. II. 627. l.

mert azon időben a gyér lakosság miatt óriási területeket vontak össze. A XIV. században összeszorul, mert északon az Erdélyi Érczhegység a határa, keleten pedig a mai szászvárosi járás, mely a Szászföldhöz kerülván, kiesett Hunyad megye testéből.¹ A XIV. század végén nyerte mai területét, amikor t. i. Zarándmegye egyrészre s a szászvárosi szék hozzá visszacsatoltatott.²

Hogy kik voltak az *első hunyadi főesperesek*, még kevésbé tudjuk, mint az első erdélyi püspököket. A tatárjárás alkalmával minden adat és följegyzés elveszett, mely bár némi támasztékot nyújthatna e tekintetben. Meg kell egyébiránt engednünk azt is, hogy abban a kezdetleges időben nem is igen léteztek történelmi följegyzések és okiratok. Sajnálattal kell azért kijelentenünk, hogy a *tatárjárás előtti hunyadi főesperesek vagy alesperesek neveit nem ismerjük*. A neve egyetlenegynek se maradt fenn!

5. A hunyadi főesperesség plébániái.

(1010—1241-ig).

Őseink bejövetele s elhelyezkedése után Erdély viszonyában gyökeres változás állott be. A fő közlekedési út, mely a dákok és rómaiak alatt Erdély főkapuja volt, vagyis a hátszeg—várhelyi vonal, elvesztette jelentőségét és élénkségét. Legfőlebb még sót szállítottak azon az Alduna felé. Később ez is megszűnt.

Az új viszonyok Erdélyt más érdekkörbe vonták. Új szálakat fontak s odakapcsolták Magyarországhoz. A régi útvonal szerepét a gyulafehérvár—aradi váltotta föl. Itt bonyolódott le az ipar és kereskedelem. A megye déli része azonban néptelenedni kezdett.

¹ Dr. Csánki, V. k. 3. l. A Fehérkőrös forrásvidéke Zarándmegyéhez tartozott Boiczával (Kisbánya) együtt; keleti, középső oldalán, a Marostól délre fekvő jódarab terület pedig a szászvárosi Székhez. Mindazonáltal 6000 adófizető házhelyet számláltak rajta. — ² Hunyadvármegye északi része: a kőrösbányai, brádi, nagyági, csertéshondoli plébánia, Boicza és Nagyhalmágy a hegyaljai főesperességhez tartozik ma is. Egy új beosztás bizonyára meg fogja szüntetni ezen mindenképen tarthatatlan helyzetet.

Vármegyénk tehát ismét nevezetes forgalmi terület. Lázás tevékenység mindenfelé. A Marosmente megelégnül. Plébániák létesülnek, templomok épülnek, iskolák nyílnak s megindul a keresztény kultúra átható, megnevelítő folyamata.

Hogy hány plébánia volt ezidőben és e plébániák hol voltak: ismét oly kérdés, melyre feleletet nem adhatunk. Csupán azt állapíthatjuk meg, hogy a plébániák a Marosmentén feküdtek. A tatárjárás nemcsak a plébániákat és templomokat pusztította el, hanem a lakosságot is kiirtotta. A mongolok egyik hadoszlopa Erdély keleti és déli szorosain tört be s rabolva, gyújtogatva, pusztítva haladt előre. Gyulafehérvárt földülta s hasonló kegyetlenséggel nyomultak Aradig. Mikor a következő évben, 1242-ben visszatértek, oly területeken vonultak kifelé, melyek még nem valának elpusztítva. Hegyeken-völgyeken. Az ide menekült lakókat kifosztották, barmait elvették, ezer meg ezer embert foglyulejtettek.¹ Ily viszonyok közt nem csodálkozhatunk, hogyha írott, vagy más történelmi adatokkal nem rendelkezünk, melyek a fölvetett kérdésre világosságot deríthetnének.

Ha azonban nem is maradtak fenn ily emlékek, az árpádkori egyházi állapotok mégsem ismeretlenek előttünk.

¹ Megható egy megmenekült fogolynak, *Rogierius* nagyváradi kánonoknak leírása. „A tatárok — úgymond — 1242-ben az országból kitakarodván, Erdélyen át húzódtak kifelé, útközben mindent elpusztítva és üresen hagyva.“ A kánonoknak sikerült egy őrizetlen pillanatban az erdő sűrűjébe szökni. Hamarosan meglapultak egy patak gödrében, melyet galyakkal meg levelekkel betakartak. Így feküdtek mozdulatlan, mint valami sírban, két egész nap. Űldözőik ott jártak a közelükben, hallották kiabálásukat, amint az elrejtőzött foglyokat keresték. Szerencsére azonban nem akadtak rájuk. Az éhségtől gyötörve végre elhagyták rejtékelyüket. Nagynehezen az erdő széléig vánszorogtak. Szomorú kép tárult eléjük: amerre csak láttak, a tatárok elpusztították az egész vidéket. Tovább mentek a lakatlan, pusztá vidéken. Feldúlt falvak égbemeredő tornyai valának vezetőik. Pihenniök nem igen lehetett. Szabad ég alatt kellett hálgniok. Végre nyolcadnapra azután, hogy az erdőből kijutottak, elérték Gyulafehérvárt. A városban egy lelket sem találtak. „A templomok és paloták romban feküdtek, a falakon a megöltek vére piroslott, itt-ott fehérülő csontok és koponyák heverték.“

Következtetés segítségével lelki szemeink elé állíthatjuk azokat.

A XIV. század elejéről s a XIII. végéről vannak ugyanis hiteles történeti adataink, az úgynevezett *pápái tizedjegyzékek*,¹ melyeket *Mutinai Gerard* (1281—1286), *Szebeni Rufinus* (1317—1320), *Berengári Jakab* és *Bonofatoi Rajmond* (1332—1337) állítottak össze. Ezen tizedjegyzékek, melyekhez az adatokat a kerületi esperesek, vagy egyes megbízott magyar papok szolgáltatták, feltüntetik azon plébániákat, melyek a tatárjárás után közvetlenül léteztek és virágoztak. Ha nem is mind, de a legtöbbjét.²

E *tizedjegyzékek* bizonyítása szerint az erdélyi püspökség *13 főesperességből*,³ *606 plébániából* állott.

A rendelkezésre álló ezen adatokból most már így következtetünk:

Mivel a tatárjárás után jó ideig alig létesült új plébánia, mert minden törekvés oda irányult, hogy bár a régiek állíttassanak vissza; mivel továbbá jórészt ismerjük közvetlenül a tatárjárás utáni plébániákat: önként következik, hogy az 1241. év előtt is, ugyanazon plébániák léteztek az erdélyi püspökség területén s így Hunyadmegyében is, melyeket a XIII. század végén s a XIV. elején a tizedjegyzékben találunk, vagyis: *az árpádkorbeli egyházi állapot nagyjában meg- egyezett a tatárjárás utáni egyházi állapottal.*

6. Hunyadvármegye a XIV—XV. században.

Vármegyénk déli része a tatárjárás előtt is lakatlan volt. 1241-től kezdve többi része is elnéptelenedett. Megszűnt a társadalmi és egyházi élet, megakadt a kereskedelem, a földművelés.

E siralmas állapot azonban nem tartott sokáig. Az

¹ Monum. Vat. II. XXXIX. p. — ² A hunyadi kerületben 10 plébániát említ, holott jóval több volt; a Krasznaiban csak egyet, holott ez esperesség egész Szilágymegyére kiterjedett. — ³ A *fehértári, hunyadi, kézdi, dobokai, kükküllői, kolosi, szolnoki, toridai, telegdi* (Udvh.) *ózdí* (Felsőmaros-vidéke) *ugocsai* (a Szamos és Tisza között), *szatmári* és *krasznai*.

elmenekült lakosok lassanként visszatértek. IV. Béla és utódai idegen népeket telepítenek be. A magyar őserő is pótolni törekedett a nagy vérveszteséget. Lassanként benépesül vármegyénk is.

Vármegyénk, népesség tekintetében, sajátságos képet mutat a XIV. században. A Marosmentén, valamint a *Cserna*¹ és *Sztrigy*² alsó folyása mellett magyarok, a megye többi részében szláv-oláh eredetű *kenézek*³ laktak.

E népeket *kenézfőnökök* (bojárok) telepítették megyénk lakatlan területeire. Királyaink letelepedési s bizonyos önkormányzati jogot engedélyeztek nekik. A kenézek oly viszonyban állottak főnökeikkel szemben, mint a jobbágyok földesuraikkal. A Zsilvölgy, a Sztrigy és Cserna felsőfolyása, tehát a megye nagyobb kerülete, ily kenézségekkel volt benépesítve. Ez ember-tengernek *Hátszeg*⁴ volt a központja. A hátszegi várnagy gyakorolta felettük a hatósági jogokat a vajda nevében. A királynak adót fizettek, de egyebekben szabad mozgásuk volt. Az igazságszolgáltatásnál 12 kenéz-esküdtképezte a bíróságot az alvajda elnöklelte alatt. A XV. században már a 12 esküdt ül a bírói székben s itél, végzéseket hoz a király nevében. A kenézfők és telepeseik a XV. század végefelé katonai szolgálatot teljesítenek s belépnek lassanként a magyar nemesi társadalom kötelékébe s a főispán joghatósága alá jutnak.

Vármegyénk nagyobb birtokosai, a nevezetesebb családok jórészt e kenézfők utódai. Így a *Kendeffyek*,⁵ *Kenderesiek*,⁶

¹ Szláv szó s *feketét* jelent. Régebbi neve: Egregy, Egeregy, Eger-ügy. — ² *Sargetiából*. Több néven fordul elő az iratokban: Strigh, Stirik stb. — ³ A kenézek a Balkánról telepítették át, magukkal hozva ottani társadalmi és gazdasági szervezetüket. L. Dr. Karácsonyi 25. l. — ⁴ E néven sohasem jön elő, hanem Haczak, Hatczak, Hatczegh, Haczok, Haczeg stb. néven. — ⁵ Ősi birtokuk Malomvíz, mely fölött Kolcz nevű várunk a XIV. században is állott. Óriási birtokok fölött rendelkeztek, mert az övék volt a Retyezát aljában elterülő összes falvak és helységek, továbbá a két Zsil vidéke: Pterela (Petrilla), Malé vagy Malajesd (Malea), Rátond (Lónyaygyarmat), Murisovár (Vulkán) és Nyakmező (Kimpulujnyág) nevű szántóföldek, rétek és kaszálók, vagyis a Székely-Zsil (Magyarzsil) és Oláhzil, valamint a Kis-Zsil (Zsiljec) vidéke. — ⁶ A Kendeffy-család másik ága.

Ponoriak,¹ *Kernyesdiak*,² *Brázovaiak*,³ *Törökök*⁴ és Románok, *Pogányok*, *Budafik* vagy Budák, *Csulaiak*, *Pulyiak* vagy *Pujiak* stb.

Kormányzati szempontból a megye két, illetve három kerületből állott: *Dévavár*, *Hunyadvár* és *Hatzak* kerületeiből.

Dévavár kerülete 4 városból (Déva, Jófő,⁵ Solymos, Boldogasszonyfalva⁶) és 96 helységből állott. A *hunydvári* 3 városból (Hunyad, Huczak, Boldogfalva⁷) és 55 helységből. Ez utóbbi kerület kiterjedett a Cserna közép- és felsőfolyására, a Sztrigy egyes vidékére, továbbá Hátszegtől délre és nyugatra a megye határáig. A megye többi része a dévavári kerületet képezte. E területek a XV. század folyamán királyi adományozások folytán magánosok kezére jutottak s így a kenézségek is megszűntek.

Vallás tekintetében a kenézek görög keletiek⁸ voltak. Vallásukat magukkal hozták a Balkánról, melyet meg is tartottak. Mikor azonban valamelyik kenéz a magyar társadalomba akarta magát felvétetni, a kath. vallásra tért át. Ez volt a megmagyarosodás jele és föltétele.⁹

7. A hunyadi főesperesek.

(1241—1556.)

Az Erdélyi Káptalan, mint tekintélyes, a tudományokban jártas testület, a századok folyamán szorgalmasan följegyezte s összegyűjtötte mindazon fontos eseményeket, történelmi adatokat, melyek az erdélyi püspökségre, az egyházmegyére s a káptalanra vonatkoztak. Ez okmányok *levéltárában* foglaltnak. Az első okirat 1264. évről van keltezve. Kétségtelen azonban, hogy följegyzéseket azelőtt is eszközölt. Meg voltak

¹ A haczáki kerületben laktak. Hunyadi Jánostól kapták Ponor és Ohába (Szabadfalu) egyharmadát 1447-ben. — ² 1437-ben kapták Pojen és Totesd községeket. — ³ Földesurak Kernyesd, Poklisa, Galacz, Fizegy és Pojen helységekben. — ⁴ Több ága volt: bajesdi, pestesi, ponori stb. Törökök. Utóbbiak a Ponoriak egyik ága. — ⁵ Vagyis Dobra. — ⁶ Ma Kőboldogfalva Kulán mellett. — ⁷ Ma Óraljaboldogfalva. — ⁸ Sacerdos olahalis de Clopativa. Dabrota presbyter volachorum et archidiaconus eorundem in Borbathwyze. Kenezatus villarum Olahalium Felkytid stb. (L. Csánki V. 149—245. lap.) — ⁹ Dr. Karácsonyi 87. és 88. lap.

bizonyára örökítve azon adatok, melyek a püspökség alapítására, az árpádkori püspökök működésére, a káptalan felállítására, az egyházmegye szervezésére stb. vonatkoztak. Ez adatok azonban teljesen hiányoznak. A tatárok Gyulafehérvárt felgyújtották. Odaégett a püspöki és káptalani levéltár is. Ez az oka annak, hogy a tatárjárás előtti hunyadi főesperesekről se tudunk semmit.

Egészen más a helyzet 1241, illetve 1242 után. A káptalani levéltár bő felvilágosítást nyújt. Az elsárgult, régi okiratokból kitűnik, hogy a hunyadi főesperesség a nemzeti csapás után nemsokára vissza lett állítva. 1265-ben már szerepel a főesperes.

Előre kell bocsátanom, hogy a *főesperesek a mohácsi vész előtt rendszeren a püspöki székhelyeken laktak*, hacsak nem tanultak az egyetemeken (akkor magister volt a címe), vagy nem szolgáltak királyi, vagy más püspöki udvarokban. Együttal kanonokok voltak, — ámbár volt eset, hogy valaki főesperes volt, de nem egyszersmind kanonok. A *főesperesek csak a XVIII. században kerültek ki a vidékre*, oly helyeken, ahol a központban nem volt elég kanonoki állás szervezve s így a kanonokok közül nem lehetett kinevezni az összes főespereseket. Több egyházmegyében (esztergomi, váci, győri, veszprémi, pécsi, váradi) a főesperesek ma is a központban laknak, mert a kanonokokból telik. Így volt ez nálunk is. A hunyadi főesperes 1526, illetve 1556 előtt Gyulafehérvárt lakott. Az erdélyi káptalannak a jelzett évek előtt 42 tagja volt.¹ Kitétek tehát belőlük az összes főesperesek.

A tatárjárás utáni hunyadi főesperesek *Beke Antal* összeállítására, valamint más följegyzések szerint ezek:

1. 1265. évben Ceba vagy Tiba. (Cod. Patr. 6. 135).
2. 1295. évben András. (CDI. Ez évben Budán van.)
3. 1307—18. évben Ilyés. (Ekl. 1. 59. sz.)
4. 1327. évben Salamon. (Anjouk. Okm. 2. 280.)
5. 1329—36. évben Miklós.² (Teleki Cod. I. 55.)

¹ Mégpedig: 24 magister, 14 főesperes, 1 nagy- s 1 kisprépost, 1 éneklő- s 1 örkanonok. — ² D. Nicolaus archidiaconus de Hunad solvit pro canonia 1 marcam argenti cum banalibus antiquis, 11 pro lotone computando et 1/2 marcam pro archidiaconatu. Mon. Vat. 124. l.

6. 1350—56. évben László, (Teleki Cod. I. 100.)

7. 1356—58. évben Miklós, (Theiner Monum. I. 562. Ekl. 645. De már 1355-ben jelen vala Miriszló határjárásánál, (Anjouk. Okm. 4. 345.)

8. 1358—60. évben László, (Ekl. 645. Zim. 2. 151—318 között többször említve.)

9. 1363—71. évben Tamás. (Teleki Cod. I. 130. Zim. 2. 356—364.)

10. 1372. évben Jakab.

11. 1400. évben János (Zim. 2. 258.)

12. 1401. évben Petri Mihály (Monum. Vat. II. 378.)

13. 1407. évben Járai Mihály (CDI. 8. 678.)

14. 1440. évben Márton.

15. 1450. évben Imre.

16. 1459—77. évben Székelyhidi Kelemen.¹

17. 1491—1502. évben Herczegszántói Mihály (Ekl. 747.)

18. 1503—15. évben Gergelylakai Buzlay Farkas.² Ez utóbbi évben a hivatalát elviszíti.

19. 1516—19. évben Taurinus (Stieröchsel) István dr. utriusque juris, püspökhelyettes.

20. 1519. évben Gergelylakai Buzlay Farkas (másodízben) (Ekl. 6. 827.) Warda Ferenc erd. püspök Taurinus István halála után Báthori István s mások kérésére 1519. év szt. Háromság vasárnapján Budán kelt levelével visszahelyezte hivatalába.

21. 1521—30. évben Tordai Pál, püspökhelyettes s mint ilyen a hídvégi, baróti és árapataki plébánost dézmaügyi vizsgálatra küldi. (Erd. Muz. Levéltár Kolozsvár) (Ekl. 452. 471.)

22. 1531. évben Homorodi Miklós. Később váradi prépost.

23. 1532. évben Makrai Bálint.

24. 1537—41. évben Szentpáli Lőrincz.

25. 1545. évben Verőczei Miklós.

A főesperesek névsora itt megszakad. A reformáció elterjedésével és felülkerekedésével a főesperesség megszünt.

¹ Clemens de Zékelyhid. — ² Wolfgangus Buzlay de Gergellak.

8. A hunyadi főesperesség plébániái.

(1241—1556.)

Mivel csak a Marosmentén, a Cserna és Sztrigy alsó folyásánál laktak magyarok, plébániák is csak itt létesültek. Számuk nem volt nagy, de aránylag népesekek és virágzók lehettek. E plébániákról már hiteles följegyzéseink vannak s így azokat összeállíthatjuk.

Ortvay Tivadar „*Magyarország egyházi földleírása a XIV. sz. elején*“ c. művében 10 plébániát állapít meg a hunyadi főesperességben.¹ *Beke Antal*, gyulafehérvári kanonok a fentiekén kívül még 4 plébániát talált az Erdélyi Káptalan Levéltárában felemlítve.² Ha e számhoz hozzáadjuk azon plébániákat, melyek a szászok áttérése előtt a szászvárosi járásban fennállottak, vagyis 10 egyházközséget; ha ide számítjuk végre azokat, melyekről Dr. Csánki „*Magyország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*“ c. művében említést tesz, valamint az „*Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából*“ c. műben említett alpestesi plébániát, akkor tisztán áll, hogy a tatárjárás után s a hitújítás előtt összesen 28 plébánia volt a hunyadi főesperességben. Nincs azonban kizárva, hogy még több volt, mert amint látjuk, sem a tizedjegyzékek, sem az eddigi kutatások nem nyújtanak teljes és végleges képet. Több régi községet találunk a magyaroklakta vidékeken, ahol nagynevű családok, birtokosok éltek. Valószínű, hogy ezek is gondoskodtak templomról, papról. Feljegyzéseink, történelmi adataink azonban nem lévén, napirendre kell térnünk felettük.

Az eddig ismert, 1241—1556. évek közt létező régi plébániák ezek:

1. *Algyógy* (a régi iratokban Gyog, Gyod). Papja, *György*, 1332-ben 30 dénár tizedet fizetett.³

2. *Alkenyér* (Kunerta, Kimortu, Kinertu.⁴) Régebben Szászváros fiókja volt, ma Alvinchez tartozik.

¹ Ezek: Anvi, Bachi, Berecce, Deva, Haczak, Hunad, Kemend, Rapolt, De s. Andrea és Villa s. Marie. — ² Algyógy, Rákosd, Solymos és Szilvás. — ³ Georgius sacerdos de Gyod solvit XXX. denarios. Egy dénár mai pénzünk szerint 32 fillér. Magyar neve *tizes*. — ⁴ Monum. Vat. 633. l. —

3. *Arany* (Anvi).¹ A Zsámboki, Arani, Rápolti, Macskási, Tárnok és Bélai családoké volt. Ma is áll e néven, Piski mellett.

4. *Bácsi* (Bachi). Papja², Jakab, 1332-ben 50 dénár tizedet fizetett.

5. *Bencenc* (Benchench). Papja, *Lambert*, 1332-ben 40, majd 24 dénárt fizetett. Ma Szászváros fiókja.

6. *Brettye* (Berecce, Berekche, Bretthe). Papja, *László*, 1333-ban 36 dénárt fizetett. A Barancskai, Lóz, Korlátkői és illyei Dienes családoké volt. Ma Marosbrettye.³ M.-Illye mellett.

7. *Berény* (Beryn, Byrni, Beren, Birynt). Papja, *János*, 1332—35-ben 2¹/₂ fertó⁴ ezüstöt, majd 2 penza dénárt⁵ és 28 denárt, aztán 6 grossust⁶ fizetett. Ma Szászvároshoz tartozik.

8. *Bózs* (Bos, Boos). A Kereszturi Damokosi, Fábián, Furka, Horváth, Tormás és Veres családoké volt. 1525-ben plébánia van Magyarbózsos.⁷ Ma Bós (Bozs) V.-Hunyad mellett.

9. *Déva* (Deua, Deuia, Dewa, Dava). A pápai tizedszedés volt idején papja, *Benedek* esperes, 4 penza denárt és 25 denárt, azután 3 penza denárt fizetett. 1391-ben papja *János* esperes. Utolsó plébánosa *Sándor András*, a hitújítás alkalmával hithagyóvá lett s hiveit is magával vitte.

10. *Felkenyér* (Kiner, Superior, Kinertu, Kiner). Papja, *Harbord*, 1335-ben 110 dénárt fizetett. A plébánia jövedelme 1320-ban 12 ezüst márkára⁸ volt becsülve.

¹ Sacerdos de Anvi. *Beke* szerint a mai *Árki* volna, mely *Arka* Lőrincz birtoka vala. Árkiban azonban kenézek laktak (Kenezyatus possessionis Archy, Petrus Kenezius de Also-Arky), Aranyban pedig magyarok s így valószínűbb a Csánki megállapítása, aki Aranyt jelöli meg egyházas helynek. S ezt fönn kell tartanunk a Monum. Vat. közlésével (644. l.) szemben is. A tizedjegyzék olasz írója a betűket nem írta szabályosan: Aranyból Arani, Anavi, Arany lett. A régi iratokban egyébiránt így is fordul elő: Aran, Aryan. — ² Sacerdos de Bachi, Bachy, Baach. Piski fiókja. — ³ *Beke* Magyarbrettyének tünteti föl, de tévesen, mert itt lakott ugyan néhány magyar család (Pogány, Bethlen), túlnyomó részben mégis kenézeket találunk. — ⁴ Egy fertó (fertályból) = 1 frt, vagy 40 garas. — ⁵ Egy penza denár = 96 denár. — ⁶ Egy grossus (garas) = 6 vagy 8 denár. — ⁷ Ecclesia in Magyarbózs. (L. dr. Csánki, V. 79. l.) — ⁸ Egy arany márka (gira) = 72 frt; egy ezüst márka = 4 frt.

11. *Folt* (Folth) Papja, *Péter*, 1332-ben 70 dénárt, majd 23 és 24 dénárt fizetett. A Folti és illyei Dienes családok birtoka. 1418-ban a Foltiak itteni kuriáját, épületeit, a plébániát, szőlőket s a marosi révet említik a feljegyzések. Ma Szászváros fiókja.

12. *Hátszeg* (Haczak, Haczag, Hatczek, Hatczak, Hakag, Hakágy). Papja, *Péter*, 1332-ben 40 dénárt; *Miklós* 1333-ban 46, majd 55 dénárt; *János* 1334-ben 8 penza dénárt és 9 montán-dénárt¹ fizetett. László vajda Hátszeg plébánosát kinozta a XIII. században, miért Bonifác pápa a váradi püspököt kiküldötte az ügy megvizsgálására. II. Ulászló három országos vásárt engedélyez a városnak 1500 nov. 23.-án.

13. *Hunyad* (Hunod, Hunad, Huniod, Hwnyad). Neve az Árpádok idejéből való. Az esperesi kerület székhelye vala a legrégebb idők óta. Papja, *Péter*, 1332-ben 96 dénárt fizetett. 1480-ban a város plébánosa Gergely. A hitújítók 1552-ben úgy a plébánost, mint a szerzeteseket kiűzték a városból.

14. *Illye* (Ille, Ilyefalva, Illya, Elye). A Dienes és Folti családoké. 1412-ben kőtemploma volt. Mivel az említett családok birtokában e helyen 22 népes és 16 elhagyott jobbágytelek áll, föltehető, hogy itt nemcsak templom, hanem plébánia volt, habár papjai nevét nem ismerjük. Valószínű, hogy a Hunyadiak kora előtt valamivel létesült.

15. *Kásztó* (Koztonia, Káztovia, Kaztev, Koztov). A tizedjegyzék szerint plébánosa, *János*, egy fertó ezüstöt és 8 grossust, majd 3 penza dénárt, később 80 dénárt fizetett. Papja 1409-ben Michael de Kaszthenholcz.

16. *Kéménd* (Kemend, Kemynd).² Papja, *Imre*, 1332-ben 24 dénárt, később 4 dénárt és 1 grossust fizet. Déva mellett fekszik.

17. *Őrboldogfalva* (Boldogasszonfalva). Város.³ Villa Sancte Marie. Papja, *János*, 1333-ban 4 dénárt, 6 penza dénárt, 16 dénárt, 4 régi és 5 új banalist⁴ fizetett. Régi temploma ma

¹ Nagybányai veretű. — ² A Kéméendi, Csécei, Nagy, Pap és Sikese családoké volt. — ³ Oppidum regale Boldogasszonfalwa simulcum foro annuali et thelonio in distr. Hatzog (1447). Ez évben kapják a Kendefiek Hunyadi Jánostól a várost orsz. vásárral és vámmal együtt. — ⁴ A denár más neve.

a reformátusok kezén van. Hogy itt apátság lett volna, nem bizonyítható be. Régi becses falfestményei részben még ma is láthatók. Ma Óraljaboldogfalva, Hátszeg mellett.

18. *Perkász* (Purkas, Purkaz). Papja, *Péter*, 3 loto¹ ezüstöt és félfertot fizetett tized fejében; másodízben 47 dénárt és 30 dénárt.

19. *Pestes* (Pestős, Pestus) 1302-ben Mindenszentek tiszteletére szentelt temploma állott. Később rombadőlt, de újra felépült. Gosztonyi János erd. püspök 1526 szept. 24.-én *Máté* alesperes, alpestesi plébánost a dévai (István) és a hunyadi (Imre) plébánosokkal kiküldi, hogy tartsanak vizsgálatot Scholcz György dévai várnagy ügyében, a ki Luther tévelyeit nyíltan terjeszti.² A Balog, Ág, Bencze, Biró, Bodor, Bojtori, Csanád, Csombó, Gálfi, Kónya, Lőrinczi, Székely, Török, stb. köznemes családoké volt. Piski és V.-Hunyard között fekszik.

29. *Rápol*t (Rápol, Rupolth). A tizedjegyzékben előfordul, de nincs feltüntetve, hogy tizedet fizetett volna. Temploma szt. Jakab tiszteletére volt szentelve. A Rápolti, Tárnok, Macskási, Béla, stb. családoké vala. Ma Nagyrápol, a Maros mellett.

21. *Rákosd* (Rákustd, Rakusd, Rakeosd, Rakozd). Temploma szt. Ilona tiszteletére volt szentelve. A plébánia 1533-ban állíttatott fel, melyet a szt. Ferencz-rendi atyák vezettek. A Rákosdi, Bencze, Bódi, Dienesi, Farkas, Fejér, Gergelyfi, Kis, Mátéfi, Pető, Fahidi s Lincsinai családoké vala.³

22. *Romosz* (Romacha, Ramasz, Ramatha, Ramas). Papja, *Sygnomann*, 1332-ben fél márka és 4 penza dénárt, majd 16 penza dénárt; ismét 3¹/₂ penza dénárt negyedízben pedig egy márkát fizet 3 évre.

23. *Solymos* (Solmos). Régi plébánia. A bold. Szűz tiszteletére szentelt temploma már 1276-ban említve van. Az Erdélyi Káptalan⁴ a város plébánosának, *Mihály* alesperesnek, feltételes dézmajogot enged 1541 aug. 23.-án.

24. *Szarkafalva* (Zarka, Zargad, Zorkas, Szereka). Papja,

¹ Loto (lat) = 3 garas, vagy a márka 16-od része. — ² L. Egyháztört. Emlékek, I. 283. l. Ekl. 2. f. 469. sz. — ³ L. Csánki V. 130. l. — ⁴ Ekl. 3. f. 504. sz.

Vinchov, 1332-ben 2¹/₂ fertó ezüstöt, Miklós 8 grossust, ismét Vinchov 5 lotot és 20 dénárt, — majd 40 dénárt és 72 dénárt fizetett. Ma Szereka, Szászváros fiókja.

25. *Szászváros* (Város, de Varrusio, Warosio). Régi temploma szt. Ambrus tiszteletére épült. Innen van német neve is (Broos). Plébánosa, *Miklós*, 1332-ben félmárka ezüstöt, másodízben 2¹/₂ drb. ezüstöt, majd egy penza dénárt stb. fizetett. 1318-ban papja, *Konrád*, 1324-ben János.¹ Temploma és plébániája a reformáció idején elpusztult.

26. *Szentandrás* (Zenthandreas, Zenthandaras, Zenth Andras). Papja, *Imre*, 1332-ben 50 dénárt fizetett. A Barcsai, Csőkecz, Tordasi, Tóth és Gyógi családoké volt.

27. *Szilvás* (Zilwaz, Zylwaz, Siluas, Zylwas). A Szilvási, Ötvös, Török, Kopasz és Palásti családoké vala. Plébánosa, *Miklós*, 1537-ben tiltakozik Mori István birtokjogáért Albert protonotarius ellen.² Hátszeg mellett fekszik.

28. *Tordos* (Thordas, Torda, Cordas, Cordos). Papja, *Konrád*, 1332—35-ben 3 loto ezüstöt, majd 60 dénárt fizetett; Miklós félfertot és 60 dénárt, majd 6 grossust és 60 dénárt, később ismét 60 dénárt. Ma Szászváros fiókja.

A felsorolt plébániákon kívül még több is lehetett, amint említettem, a magyar községekben, így Bábólnán, mely a bulcsi apátságé volt,³ Batizfalva,⁴ Berekszó, Haró, Ópiski,⁵ Marosztgyörgy⁶ stb. Határozott adataink azonban nincsenek.

9. A protestantizmus fellépése.

(1523—1530.)

Gr. *Apponyi Albert* 1911. évi nov. 13.-án, a budapesti kath. nagygyűlésen a többi között ezt mondta: „A mi egyházunk mindig sajnálatos ténynek fogja tekinteni a hit-egységnek megszakadását a kereszténységben. Ez az ő meg-

¹ János pap egybeírta a város s az egész alesp. kerület házait. Szászvároson 144 füstöt talált. — ² Ekl. 6. 863. sz. — ³ L. dr. Csánki, V. 70. l. — ⁴ A Barcsai, Batiz, Herczeg, Nagy, Farkas, Csuka és Bácsi családoké volt. L. dr. Csánki, V. 75. — ⁵ Eredetileg az erd. püspökségé volt, 1276 óta pedig cserében a káptalané. L. dr. Csánki, 125. l. — ⁶ Több magyar családé s részben az Erd. Káptalané L. U. o. 137. l.

dönthetetlen és el nem palástolható dogmatikus álláspontja. De ha megtörtént, olyan ténynek tekinti, melyet a Gondviselés megengedett és amellyel élnünk kell és ez aztán egyenesen egyházunknak tana: máshitűek törvényes jogainak tiszteletben tartását nem megengedi, hanem kötelességünké teszi.“

Ezt mondom én is, midőn a mult történetét továbbfűzni akarom. Tagadhatatlan, hogy a nemzet erősebb volna, ha hitben, vallásos meggyőződésben is egységes volna, mint ahogyan azt szt. István akarta. A középkorban az egyremásra felburjánzó új vallásokat az állam, maga az állam, azért nyomta el (néha igazán radikális eszközökkel), mivel érezte, hogy a hitbeli szétszakadás az állam erejét is gyengíti. Ha azonban a Gondviselés megengedte a hitegység megbontását a XVI. század közepén, meg kell hajolnunk előtte. Ezzel bizonyára valami terve volt.

Szt. István, amint tudjuk, nem a keleti, hanem a nyugati, vagyis a római katolikus egyházba vétette föl országát. A magyar nemzet hú is maradt szent királya akaratához, örökségéhez. Az egyház feje gondos szeretettel örködött az ifjú keresztény nemzet fejlődésén és függetlenségén. Ha néha mélyebben nyult is bele a nemzet, az ország ügyeibe, ezt csak annak előnyére tette.

A vatikáni levéltár megnyitása óta láthatjuk ezt napnál világosabban. De látjuk azt is, hogy a nemzet is hálás volt. Háláját több ízben, országgyűlésileg kifejezte, megigérvén ünnepélyesen, hogy az apostoli Szentszékhez mindig hú marad.

De ime, a nemzet mégis elfordult az apostoli Szentszéktől. A XVI. század közepén elhagyta szt. István hitét. Először Luther, majd Kálvin tanait fogadta el. Ehhez járult Erdélyben még az unitárius (Socin tanai) vallás, mely itt a két előbbi után hatalmasan elterjedett.

Az a kérdés merül föl: hogyan történhetett ez meg a vázolt történelmi előzmények után? Mi volt e végzetes pálfordulás oka?

Ennek — a Gondviselés megengedő akaratán kívül — több oka volt.

Legelső és legfőbb ok a *mohácsi vész*. A magyar kath. egyház püspökei elestek. A papság s a nép főpásztorok

nélkül maradt. Nem volt, aki az új hit hirdetőjének ellenálljon. Második ok *Ferdinánd és Zápolya hosszú versengése* a magyar trónért. Egyik se foglalkozott vallási dolgokkal. Egyik se akarta hiveit vallási kérdések miatt elidegeníteni magától. A *pápák* is oly gyorsan váltották föl egymást szt. Péter székén, éppen a legsúlyosabb időkben, hogy egyiküknek se volt ideje a magyar egyház ügyeivel bővebben foglalkozni. Hasonlóképen a *primási szék* is betöltetlenül állott huzamos ideig. Nagyon megkönnyítette az új hit elterjedését a *könyvnyomatás*, melyet kevéssel azelőtt talált föl Németországban Gutenberg. Az erdélyi és magyarországi városok német polgársága mohón olvasta a nyomtatványokat, melyek Luther tanait népszerűen ismertették, a kath. egyház intézményeit és papjait ellenben szörnyen gyalázták. Nem titok továbbá az sem, hogy maga az *udvar*, nevezetesen Mária királyné, maga is hajlott az új tanok felé. Lutherrel levelezésben állott.¹ Hasonlóképp Miksa császár.

Nem tagadható, hogy a reformáció terjedésének erős tápot adtak ama *visszaélések*, melyek a kath. egyházban összegyűlemlettek s amelyek az általános reformokat (javításokat) elemi erővel követelték. Ha e reformokat sikerül mindjárt kezdetben létesíteni s nem 30—40 év múlva, másképp üt valaki a dolog. Az új hit megalapítói, akik között egyébként sok jóakarató és jóhiszemű ember volt, nem löttek volna túl a célon.

Nem szabad végre megfeledkeznünk a *politika* elhatározó befolyásától. A magyar a németet akkor se szerette. Ellenességét, nemzeti önállóságának legfőbb akadályát látta benne. A magyarság kitartott Zápolya és fia, János Zsigmond mellett, mert nemzeti királyok voltak. Gyanuval, sőt gyűlölettel fogadta mindazt, ami Ferdinándtól, a német császártól származott. A főpapság is két pártra szakadt. Csodálatosnak látszik azért, hogy Luther tanait (német vallást) elfogadta, — viszont érthetőnek, hogy valamivel később Kálvinhoz (magyar vallás) szegődött.

¹ L. Fraknoi II. 366. l., III. 94. l. Egyháztört. Eml. I. 318. l. Dr. Karácsonyi 48. l.

Erdélyben a fejedelmek főleg azért erős protestánsok, azért erősítik meg mindenképen a protestántizmust, mivel féltették a nemzeti uralmat. Félték attól, hogy a császár a kath. vallás révén ismét döntő befolyáshoz jut a magyarság fölött. A törökkel való szövetség is ebben bírja — legalább részben — magyarázatát.

Mindezen s más okok érthetővé teszik, miért terjedhetett el hazánkban a protestántizmus. Az egyházban lábrakapott fegyelmetlenség¹ és visszaélések, melyeket a hitújítók nem alaptalanul ostromoztak; az új eszmék és áramlatok ingere, a politika, a nemzet fiainak torzolkodása,² a mohácsi katasztrófa stb. a XVI. század elején úgy összejátszottak, hogy tán alig is történhetett másképp! Csak az idő s a részrehajlatlan történelem fogja egykor kideríteni: mi volt a hitegység föl-bomlásának legmélyebb rugója, haszonnal vagy kárral járt-e ez az emberiség magasabb érdekeire nézve. Az ennek nyomán fakadó belátás fogja az egységet újra megteremteni, ha — Isten is úgy akarja.

10. A protestántizmus elterjedése.

(1530—1556.)

Erdélybe a szászok, Felsőmagyarországba az ottani németek hozták be Luther tanait. Ezek ugyanis állandó üzleti összeköttetésben állottak Németországgal, ahol az új hitet megismervén, itthon is terjesztették, támogatták. A nagyobb gócpontokat (Szeben, Brassó, Besztercze, Lőcse, Kassa, Körmöczbánya stb.) német hitszónokok járták be, gúnyiratokat terjesztettek, a német nyelvű várnagyokat s más tekintélyes állásban levő németeket megnyerték, akik aztán tovább dolgoztak. A gúnyiratok s az új hit erőszakos terjesztése ellen a szebeni dékán erélyesen fellépett.³ Az esztergomi érsek⁴ s az erdélyi püspök óva intette a szebeni

¹ Pokoly József I. 41—42. l. Fraknoi III. 136. l. — ² Fraknoi: II. k. 390. l., III. k. 288. l. Dr. Karácsonyi 110. és 111. l. — ³ Egyháztört. Eml. I. 429. l. — ⁴ A szászok nem az erd. püspök, hanem az eszterg. érsek joghatóságá alá tartoztak. Ez is megkönnyítette nekik az elszakadást.

és brassói papságot, nehogy hitében megtántorodjék. A veszély egyelőre nem is látszott komolynak.

Ámde az eszmék forrtak. Az új hit hatalmas támogatókra talált. Több szász és német egyházközség Németországból hozott papot. A papi pályára lépő ifjakat Luther és Melanchton iskoláiba küldik. A lavina tovább gomolygott. II. Lajos király kemény rendeleteket ad ki az új hit ellen, de hiába. Luther tanai tovább terjedtek.

A bomlás feltartóztathatlan. A szerzeteseket Nagyszébenben kiűzik 1529 febr. 18.-án. Később, mikor Zápolya elfoglalja Szebent, újra visszatértek, de nem sokáig maradhattak nyugton. A brassói szászok 1542-ben, Honter János tanító vezetése alatt önálló evang. egyházat alakítanak. Ezt követik a szebeniek. Megindul a folyamat a többi szász vidékeken is. A szászok nemsokára nemcsak külön nemzetet, hanem önálló szász evang. egyházat alkotnak.

Ezidőtájt terjedett el a *Kalvin* vallása, mely radikálisabb alapra helyezkedett, mint a Lutheré. Mint „magyar vallás“ sok követőre talált. Az erdélyi főurak csoportosan fogadták el, főleg *Martinuzzi* halála után, aki, míg kezében tartotta a politika szálait, az egyházat hatalmasan védelmezte. A protestánsok csakhamar túlsúlyra jutottak mindenütt.

11. Az erdélyi püspökség szünetelése.

(1556—1716.)

Statileo János erd. püspök 1542 ápr. 8.-án meghalt. A belső és külső zavarok miatt a püspöki szék nem lett betöltve. A püspöki teendőket *Martinuzzi*, váradi püspök látta el, minden javadalmazás nélkül, mivel az erdélyi rendek a püspökség jóságait, javait és várait Zápolya özvegyének, *Izabellának* adták.

Martinuzzi halála után (1551.) Ferdinánd *Bornemissza* (Abstemius) *Pált* nevezi ki erdélyi püspökké. Hivatalát el is foglalja, de nem sokáig működhetett, mert a *szászsebesi gyűlés 1556 elején Petrovics Péter elnöklete alatt távozásra szólítja föl*, javait lefoglalja s a káptalan birtokaival együtt a fejedelem (János Zsigmond) tartására rendeli.

A püspök 1556 márc. 15.-én gyalui várában levélben búcsúzik el hiveitől s püspöki címét megtartva, a Dunántúlra megy. 1579 dec. 14.-én halt meg. Utódai, — mert utódai mindig voltak — szintén a Dunántúl laktak, mint „választott püspökök”.¹ Törvényes erdélyi püspököknek tartották magukat s ha püspöki széküket nem is foglalhatták el, híveiket levelekkel fölkeresték, buzdították s vigasztalták. E híveket — Csík, Gyergyó és Kászon székelyei, több erdélyi főúr jobbágyaikkal — vikáriusok (püspökhelyettesek)² kormányozták a fejedelmek s a törvény rendeletei szerint.

A kath. hívek száma az egyházmegyében 55 ezerre apadott le.³ Ezek túlnyomó részét a csiki székelyek képezték. Erdély többi részében csak ott lett megtűrve a kath. vallás, ahol a földesúr kath. volt. Ezek a törvény értelmében tartottak egy papot (szerzetest) házuknál. A nyilvános kath. istentisztelet azonban el volt tiltva a Székelyföld említett területeinek kivételével. A vallásgyakorlat tehát csak házi ájtatosságra szorítkozott mindenütt.

Igy tartott ez 150 évig.

Illyés András, kit Lipót király 1696 jan. 19.-én kinevezett erdélyi püspökké, megkísérelte püspöki székének elfoglalását. Alvinczen a kastélyba vonult. Majd a székelyföldi plébániákat látogatta meg. *Csiksomlyón* 1697 jul. 4.-én egyházm. zsinatot is tartott, melyen a megmaradt kath. főurak is résztvettek: *Haller* János, *Gyulafi* László, *Apor* István, *Mikes* Mihály, *Mikola* László, *Száva* Mihály. A *Gubernium* azonban felszólította a püspököt, hogy távozzék Erdélyből, mert jelenléte zavarja a békességet.⁴ E levél vétele után a püspök visszatért Pozsonyba, ahol 1712. évben meghalt.

¹ Dr. Karácsonyi 37. és 156. l. — ² Összesen 9 vikáriust jegyzett fel az egyháztörténelem: *Fejérdi* Márton, *Fejér* Miklós, *Ferenczi* György, *Szálinay* István, *Szükösd* János, *Domokos* Kázmér, *Szebeléby* Bertalan és *Antalffy* János. — ³ Dr. Bochkor 140 l. — ⁴ A kiutasítás így szól: „Böchüllettel szolgálunk és Istentől minden áldásokat kívánunk Uram Keglméd.” — „Kivántuk volna szívünk szerént, hogy Keglnek más formában és mind nekünk 's mind Kelnek kedvesebb materiáról irhattunk volna, de mivel Istennek Ő Szent Fölsgek úgy tettzet, hogy' c'irciter száz esztendővel az előtt a' Keglméd Rendin szerént való Catholikus Püspökség ez hazából

Hogy e nehéz időben, kerek 150 év lefolyása alatt a kath. egyház mégis megmaradt, az isteni Gondviselés akaratán kívül egy intézménynek kell betudnunk, mely e zavaros időkben keletkezett s fejlődött ki s mely a kath. egyház érdekei köré tömörítette a híveket. Ez a *kath. Autonómia*. Mikép a prot. egyházak, úgy a kath. egyház is önkormányzatot kapott a fejedelmektől, névleg *II. Rákóczi Györgytől 1653-ban*. Ez önkormányzat bizonyos jogokat adott a katolikusoknak, melyeket kath. főuraink nemcsak elfogadtak, hanem az egyház javára továbbfejlesztettek. A világi és egyházi elemek eme cooperációja tette lehetővé, hogy a hitélet a Székelyföldön virágzott a XVI. és XVII. században is, másutt pedig nem pusztult ki. A lelkiismereti szabadságot a prot. fejedelmek határok közé szorították ugyan, de tiszteletben tartották. Ezt el kell ismernünk. Az önkormányzat Erdélyben tehát szép múltra tekinthet vissza, mert apostoli munkát teljesített. Megérdemli, hogy tisztelettel és lelkesedéssel vegyük körül ez intézményünket, respektáljuk szerzett jogait, melyeket az egyház érdekeiben gyakorolt a multban s bizonyára az egyház javára gyakorol a jövőben is.

12. A hunyadi főesperesség szünetelése.

(1546—1716.)

Az erdélyi püspökség megszűnván, a főesperességek sem működhettek. Rendre megszűntek ezek is.

ki menván, annak bé nem jövése pro Ratione Status legibus sancita tartatott ez hazában. Azért az Keglméd bėjövetele nagy botráncokozást szerezvén az emberek elméekben Keglmédet ex Officio nostro et Commissione Dominorum Statuum et Ordinum szeretettel követvén, kérjük ez Hazánkából ki menni ne nehezteljen, hogy a Keglméd itt benn lételével sem az eő Felségek Diplomáia első punctuma, sem pedig emek a Hazának tsendessége, törvénye és Unioja ne háborítottassék meg, melyre még is iterato kérjük és kényszerítjük Kegyelmedet. Ez irásunkat pedig Keglméd úgy vegye tamquam a publicis personis, publico nomine et ex publica necessitate procedens scriptum. Ajánlyuk Istennek oltalmába Kedet. Datum Thordae ex Gubernio Regio Trannial die 30. Julii 1697. Kegldnek böchüllettel szolgál az Erdélyi Regium Gubernium. G. Bánffy György. G. Bethlen Miklós Cancellarius.“ Schemat. MDCCCXLIV. p. XXX.

Luthernek vármegyénkben is több követője akadt. Gúnyiratok terjesztése egyengeti itt is az utat, melyek ellen a hunyadi főesperes, *Tordai Pál*, keményen fellép.¹ A német hivatalnokok buzgólkodnak legjobban az új tanok mellett. *Gosztonyi János*, erd. püspök, 1526 szept. 24.-én kiküldi *Máté alpestesi alesperest*, hogy *István dévai* és *Imre hunyadi plébánosokkal* vizsgálatot tartson *Scholcz György hunyadi várnagy ügyében*, aki Luther tévelyeit nyíltan terjeszti, sokakat botránkoztat és félrevezet — s meghagyja nekik, hogy eljárásukról haladék nélkül jelentést tegyenek.²

A mozgalmat azonban nem lehet megállítani.

Szászváros a szebeni, önállósított szász evang. egyházhoz csatlakozik. *Déva* utolsó plébánosával, *Sándor Andrással*³ az élén Kálvinhoz pártol. *Hunyad* egy ideig még tartja magát, de 1552-ben már nem állhat ellen. Plébánosa s a szerzetesek nem akarnak az új hitre állni, azért kiüzetnek a városból, a lakósok pedig a református hitre térnek. E gócpontok megtántorodása magával viszi az egész környéket. Lassanként megszűnik a kath. élet az egész vármegyében. Az utolsó főesperes, *Verőczei Miklós*, 1545-ben még említve van, de azontúl működése megszűnik.

Vármegyénk délkeleti része tehát Luther, többi része pedig Kálvin mellé állott. Ha itt-ott egy-egy család tán megmaradott ősi hitében, nélkülözte a vallás vigasztalását. Kath. papot csak akkor látott, ha időnként valamely szerzetes átvonult, vagy valamely hitű családot fölkeresett.

A kenézségek, amelyek már beolvadtak volt a magyar társadalomba s az 1181 után bevándorolt románok, saját püspökeik⁴ és papjaik alatt vallásukat gyakorolhatták. A

¹ Egyházt. Eml. I. 273., 241., 331. — ² A kiküldött biztos okt. 13.-án terjeszti jelentését a püspök elé. Ebben előadja, hogy Scholcz a pápát szidja, antikrisztusnak nevezi; hogy az Oltáriszentség szerinte nem Kr. teste és vére; hogy a bűntöt gúnyolja, a szenteket is, a gyónást is s azt tanítja, hogy minden ember pap s nincs szükség papokra, templomra. Gyalázza Szűz Máriát, kineveti a szenteltvizet, a holtakért való imádságot, papcsalásnak nevezi azt, stb. U. o. 283. l. — ³ Tordai Sándor András egyébiránt hatalmas ember lehetett, mert az erdélyi reformátusok püspökükké (első püspökükké) választották. — ⁴ A XV. században egyesült

görögkeletiek két püspökség alá tartoztak: a *révi*, melyhez tartoztak Torda, Kolozs, Doboka, Kraszna, Belső- és Középszolnok megyékben lakó egyházak; a többiek a *felsőszilvási* (Hunyad m.) másként *priszlopi* püspökségnek valának alárendelve. A havasalyi (tergovisti) érsek joghatósága alatt állott mindkettő. Később a priszlopi püspök Gyulafehérvárra költözött s metropolita nevet vett föl. Bocskay István kiveszi őket a tergovisti érsek joghatósága alól s a *révi* püspököt teszi meg metropolitának. Pár év múlva a révi püspökséget megszüntették s területét a gyulafehérvári alá rendelték. 1640-től kezdve e püspökök az erd. ref. püspökök felügyelete alatt állottak¹, mindent el kellett követniök, hogy az egész román népet a ref. vallásra vezessék. 1655-ben II. Rákóczi alatt szerb püspököt kapnak, de ezzel elégedetlenek lévén, kivítették, hogy Fogarasmegyét s az Olt többi vidékét kivítették joghatósága alól, külön püspökséget kaptak. Az új püspök 5-ik utóda, *Szerémi Theofil*, megtette aztán a lépéseket a kath. egyházzal való egyesülésre.²

13. Az erdélyi püspökség helyreállítása.

(1716—1916.)

Az erdélyi püspökség szünetelése alatt, 1556—1716-ig, Erdély egyházi szempontból *missio-területnek* tekintetett,³ vagyis oly országnak, ahol a püspökség jogfolytonossága fennállott, de tényleg nem volt betölthető.

A püspökség ugyanis 1556-ban nem szűnt meg mint egyházi intézmény, csupán rendszeres betöltése volt a politikai zavarok miatt lehetetlen. Ferdinánd és utódai, mint főkegy-

(gör. kath.) püspökök is valának (*Máté, Makarius*), de ez unio rövid fennállás után megszűnt. (L. dr. Karácsonyi 89. l.) Ezek egyrésze (a nagybirtokosok) mint a Drágfiak, Zeykek, Kendefiek, Josikák stb., a latin szert. egyházba tértek. (U. o. 92. l.) — ¹ Dr. Karácsonyi 208. és 209. l. — ² Volt idő a fejedelmek alatt, mikor a kath. papság (a Székelyföldön kívül) szintén a protestáns vezetők felügyelete alatt állott. Báthori István vette ki őket joghatóságuk alól 1580-ban. (L. dr. Bochkor: Erd. Kath. Autonomia.) — ³ L. Fraknoi III. k. 337. és 346. l. Továbbá dr. Bochkor 133—37. l.

urak, ragaszkodtak ama jogukhoz, hogy az erdélyi püspöki szék betöltése őket illeti. Ámde Erdély abban az időben, mint önálló fejedelemség nem ismerte el a Habsburgok ebbeli jogát. Viszont Róma se fogadta el az erdélyi fejedelmek ilyenmü előterjesztését, mert főkegyúri jog nem illette meg őket. Sőt a fejedelmek nem is akarták, nem túrték, hogy Erdélyben kath. püspök legyen, mert féltek, hogy tekintélye, közjogi befolyása s a magasabb körökkel való összeköttetései révén a protestántizmust elnyomja. *Csak vikáriusokat tūrtek meg*, akiket a superintendensekkel körülbelül egyenlő rangúaknak tartottak.

Ez volt az oka annak, hogy az erdélyi püspökök kinevezettek ugyan, de püspöki széküket nem foglalhatták el. Helyettük vikáriusok kormányoztak, akik a szükséges lelki hatalmat és joghatóságot a püspöktől vagy Rómától kapták.

És ennek így kellett maradnia mindaddig, míg a politikai viszonyok meg nem változtak, vagyis az erdélyi fejedelemség megszűnéséig.

E változás *I. Lipót* alatt következett be, mikor *II. Apaffy Mihály*, az erdélyi fejedelemségről a rendek beleegyezésével lemondott s a Habsburgok ismét kiterjesztették hatalmukat Erdélyre, vagyis 1687-ben.

E fordulat után az erdélyi püspökség betöltése is lehetővé vált. A püspökség visszaállítását az Erd. Status kérte Lipóttól 1712-ben.

III. Károly, 160 évi árvaság után visszaállítja a püspökséget. Az erdélyi kath. egyház, mely az autonómia s egyes nagynevű kath. főuraink támogatása mellett már az Apaffyak alatt szabadabb mozgáshoz jutott, akkor már számra nézve is jelentékenyebb vala. Most pedig, a püspökség visszaállítása után, még szebb napok virradtak rá.

A király csik-karczfalvi *Mártonffi György* báró, esztergomi kanonokot nevezte ki első püspöknek.

Az új püspököt Nagyenyeden 1716 február 17.-én gr. *Kornis Zsigmond* fogadta. Gyulafehérvárra február 19.-én vonult be. Püspöki székét a Gubernium képviselői, a kath. főurak, nemesek, papok s nagy néptömeg örömmujongása között foglalta el. A székesegyházat, melyet addig a protes-

tánsok használtak, ünnepélyesen felszentelte, a káptalant, a király intézkedése szerint 4 stallummal felállította, a püspökség javait és jogait birtokbavette s az egyházmegyét újszervezete.

Hogy az erdélyi püspökök munkáján mily áldás volt, mutatta azon körülmény, hogy 50 évi kitartó munkájuk után, 1766-ban, *17 főesperességben*¹ *146 plébánia*² 98 ezer hívőt számlált. *Mária Terézia* ezeken felül még 19 plébániát alapított a püspök kérelmére. Az egyházmegye felvirágzását igazolják továbbá azon kultúrintézmények, melyek gyorsan felvirágoztak, u. m. fő- és középiskolák,³ szerzetesházak,⁴ elemi iskolák stb.

¹ A főesperestések ezek: Gyulafehérvár, Alcsik, Aranyos, Armenopolis, Elisabethopolis, Fogaras, Felcsik, Gyergyó, Háromszék, Hunyad, Kászon, Kolos, Küküllő, Marosszék, Miklósvár, Torda, Udvarhely, és két dékánóság: Szeben és Brassó. — ² A plébániák: Abrudbánya, Alba-Carolina, Alvincz, Borbánd, Csertés, Enyed, Mercurium, Nagyág, Szászsebes, Szászváros, Toplicza, Tövis, Verespatak, Vizakna, Zalathna (az albai kerületben). Az alcsikiban: Kozmás, Menaság, Mindszent, Szentgyörgy, Szentimre, Szentkirály, Szentlélek, Szentmárton, Szentsimon, Tusnád. Az aranyosiban: Bágyon, Felvincz, Harasztos, Várfalva. A szamosujváriban 1 plébánia 13 pappal, az erzsébetvárosiban (6 pappal) Gyószentmiklós és Szépvíz. A fogarasiban: Köhalom, Nagysink, Porumbák, Fogaras. A felcsikiban: Delne, Madaras, Nagyboldogasszony, Oláhfalva, Rákos, Somlyó, Szentdomokos, Szentmihály, Szentmiklós, Szenttamás, Szereda. A hunyadiban: Déva, Dobra, Hátszeg, Hunyad, Marosillye. A kászoniban: Kászonujfalva, Nagykászon. A kolozsiban: Báts, Bálv.-Váralya, B.-Hunyad, Bistricium, Bogártelek, Kolozsvár, Csicsókeresztur, Deés, Erked, Fenes, Jegenye, Kapnik, Katona, Kend, Kide, Kolozs, K.-Monostor, M.-Lápos, Mots, Szék. A küküllőiben: Abosfalva, Bénye, Ebesfalva, Egrestő, Hosszúaszó, Küküllővár, Medgyes, Radnót, Segesvár, Szentpál, Szőkefalva. A marosszékiben: Böő, Ernye, Hodos, Kál, Köszvényes, Marosszentgyörgy, M.-Vásárhely, Sámsond, Szentháromság, Szóváta. A tordaiban: Mezőszengyel, Szászrégen, Torda, Torockó. Az udvarhelyiben: Atyha, Böződújfalu, Etéd, Farkaslaka, Kányád, Karácsonyfalva, Korond, Levéte, Máréfalva, Oroszkegyes, Parajd, Szentdemeter, Szentlélek, Szentkirály, Szenttamás, Szitáskeresztur, Vágás, Udvarhely, Véczeke, Zetelaka. Ezekhez járulnak a gyergyói plébániák: Ditró, Alfalu, Csomafalva, Szentmiklós, Remete, Ujfalu, Kilyénfalva és Szárhegy; továbbá a háromszéki plébániák: Bereck, Esztelnek, Futásfalva, Gelencze, Imecsfalva, Szárazpatak, Polyán, Szentlélek, Kézdivásárhely (Kanta), Lemhény, Ozdola, Ojtoz, Szentkatolna, Torja, Zágon, Baróth és Miklósvár. — ³ Kolozsvárott *egyetemünk* volt, melyet Báthori

Amint tehát látjuk, az erdélyi püspökség csakhamar lábraelállott, elfoglalta régi pozícióját. A többi egyházakkal vállvetve szolgálta a magyar kultúrát, a magyar hazát.

Nagyban emelte a kath. egyház erejét az erdélyi románok egy részének Rómával való egyesülése,¹ valamint az *örmények* megtérése.² Ezen mozgalomnak azon körülmény adott lendületet, hogy a katolikusok és a három protestáns felekezet (ref., luth., unitarius) önkormányzattal (autonómia) bírtak, a görög-keletiek pedig csak túrt felekezetet képeztek s mint ilyenek az alkotmányos jogoktól meg voltak fosztva. E jogokban csak úgy részesülhettek, ha valamelyik államilag elismert egyházba lépnek. A református rendek minden követ mozgattak, hogy az ő egyházukba térjenek, de azok mégis a Rómával való uniót választották.

István alapított s a jezsuiták vezetésére bízott. *Gymnáziumaink* voltak: Gyulafehérvárott, Udvarhelyen, M.-Vásárhelyen, Csiksomlyón, K.-Vásárhelyen, Szebenben, Medgyesen, Beszterczen. Ezek jórésze azonban algymnáziumok valának, melyekben többnyire szerzetesek tanítottak. *Nyomdánk* volt Kolozsvárott és Csiksomlyón. — ⁴ *Piaristák* voltak: Medgyesen és Besztercén. *Pálosok*: Tordán, Tövisen, Ilyefalván, *Szentferencrendiek* (str. obs.): Szárhegyen, Csiksomlyón, Esztelneken, Brassóban, Fogarason, Szebenben, V.-Hunyadon, Kolozsvárott, Deésen, Mikházán, Medgyesen, Udvarhelyen, Szamosujváron, Szászvároson, Szászsebesen, Fehérvárott, Toroczkón, Tordán, Széken, M.-Vásárhelyen, Segesvárott (csak Residencia), Kőhalomban és Hátszegen hospitium. *Bulgariták*: Gy.-Fehérvár, Alvincz, Déva. *Minoriták*: K.-Vásárhely, Enyed, Kolozsvár, Besztercze, M.-Vásárhely, Firtos. *Trinitariusok*: Gy.-Fehérvár. *Antoniánusok*: Ebesfalva. *Jezsuiták*: Kolozsvár, M.-Vásárhely, Gy.-Fehérvár, Szeben, Udvarhely, Brassó. *Női szerzeteseket* is találunk: Szebenben Orsolyiták, Kolozsvárott szent Erzsébet leányai. — ¹ Theophilus püspök 12 főesperesttel 1697 március 21.-én írta alá az egyesülést, mely 4 pontból állott. Lipót királytól még azt kérték, hogy papjaik s szerzeteseik egyenlő jogokban részesüljenek a katolikusokkal, minden községben önálló lakást kapjanak papjaik s végre, hogy papjaik csak a püspökökről függjenek s ne a világiaktól is, mint azelőtt. — ² A XVII. században jöttek Erdélybe az *örmények* is I. Apaffy alatt, kik a perzsák és törökök üldözései elől lassanként Moldvába, innen a keleti Kárpátokon át Csikba (Szentmiklós, Szépviz) s Erdély más helyeire húzódtak (Ebesfalva, Beszterce, Görgény). Ők építették Szamosujvárt I. Lipót alatt. Vallásukra nézve Eutiches követői voltak. *Oxendius* halála után az erdélyi püspök kormányzása alá kerültek főleg kis számuk miatt. Így vannak ma is.

Túrt felekezetet képeztek a *zsidók*, kik már régebb idő óta laktak Erdélyben s kiket az erdélyi fejedelmek is pártoltak a kereskedelem felvirágoztatása okából. Laktak még Erdélyben *morvák v. anabaptisták*, (Bethlen G. telepítette Alvincre), *bolgárok*, kik a törökök elől menekültek Gyulafehérvárra, (innen „Belgrád“ neve), Alvincre és Dévára, *cigányok*, (Nübiából származtak, stb.

14. A hunyadi főesperesség visszaállítása.

(1795—1915.)

Az erdélyi püspökség 1716. után gyorsan szervezkedett. A központban visszaállította a káptalant 4 stallummal (s azután lassanként még 6 stallumot alapított), a vidéken pedig a főesperességeket olyan sorrendben és mérvben, amint az idő és körülmények azt megkívánták.

Vármegyénkben a kath. ügy lassan haladott előre. Ennek természetes oka az vala, hogy a városokban s a magyar községekben a protestánsok domináltak, a vármegye többi részét pedig a nagyon megsaporodott oláhok¹ lepték el. Katolikusokat csak a városban találunk. Itt is gyéren.

Az első plébánia *Hátszegen* kel életre 1691-ben. Ez valószínűleg összefüggésben áll az unióval. Az unió létesítése körül a jezsuiták buzgólkodtak rendkívüli tapintattal és következetességgel. Hátszeg oázis volt a görögkeleti néptengerben. Célszerűnek mutatkozott, hogy a hunyadmegyei uniónak ott legyen a centruma. Azután *V.-Hunyadon* létesítik (1721.) a plébániát, majd *Déván*, (1723.) és *Szászvároson* (1731.). E plébániákon világi papok hiányában szentferencrendi szerzetesekre lett a lelkipásztorkodás bízva, akik már korábban is ott laktak, a talajt előkészítették s így nagy érdemeket szereztek a plébániák életrekelte körül.

¹ A régi iratokban *blachi, olachi, olahi* néven szerepelnek. Olaszországból származnak (oláh ab olasz), 1182 után vándoroltak be. Hogy a rómaiak maradványai volnának, tévedésen alapszik. Dr. Karácsonyi: „Az oláhok bevándorlása a Duna balpartjára.“ (Erdélyi Tört. Értesítő 1912. évi 1—2 száma) 41. l.

Onként érthető, hogy e kevés számú plébánia nem tette indokolttá a főesperesség felállítását. Ez okból a *gyulafehérvári főesperes lett megbízva e négy plébánia vezetésével*. A hunyadi főesperesség csak akkor volt visszaállítható, mikor megfelelő számú plébánia létesült már. Ennek az ideje csak később jött el.

A XVIII. század végén, Mária Terézia uralkodása alatt, a bányai par hatalmas fejlődésnek indult. Ahol nemes vagy nehéz fémeket találtak, mindenütt bányákat nyitottak. Hunyadmegye területén, amint jeleztem, már a rómaiak idejében virágzott az *arany- ezüstbányászat*, valamint a *vas- és kőbányászat*. Vármegyénk bővelkedett e kincsekben. Hozzáfogtak most azok kiaknázásához.

Marosillyén (1747.) és *Dobrán* (1776.) a plébánia nem ezen okból létesült. E helyek közigazgatási szempontból fontos gócpontok lévén, az odasereglett katolikus vallású lakosság tette indokolttá és szükségessé a plébániák felállítását. De *Ósebeshely* (1730.), *Gyalár* (1783.),¹ *Kudsir* (1788.) és *Királybánya* (1789) plébániái a vasbányászat fellendülésének köszönik létüket. E plébániák dotációját a magas kincstár vállalta magára. Ezek azóta kincstári plébániák.

Vármegyénkben a katolikus élet tehát felvirágzott. E 10 plébánia vezetése nagy terhet rótt a központi főesperesre, főleg, ha még *Csentés-Hondolt*, *Boiczát* és *Nagyágot* is ide számítjuk. Az egyházi főhatóság ez okból nemsokára jönnek és elérkezettnek látta az időt, hogy a hunyadi főesperességet visszaállítsa. Ez meg is történt, a XVIII. század végén, kinevezvén a hátszegi lelkészt.² A hunyadi főesperesek azóta mindig Hátszegen laktak, részint azért, mert ezen plébánia oly javadalommal volt ellátva, mely e hivatallal járó terhek hordozását lehetővé teszi, részint azért, mivel a vármegye

¹ 1857-ben Govásdiára helyeztetett a plébánia. — ² Hogy melyik évben lett a főesperes kinevezve, nem sikerült pontosan megállapítanom. A régi Schematismusok 1795-től kezdve nevezik a hátszegi adminisztrátort Archidiaconusnak. Az ottani anyakönyvekben azonban nyoma sincs ennek. Valószínűbb, hogy az első főesperes 1803-ban lett kinevezve Istók János személyében. Előtte szerzetesatyák vezették a hátszegi plébániát, kiket esperesi teendőkkel bíztak meg.

központján fekszik s így arra van mintegy predesztinálva, hogy állandó székhelye legyen a főesperességnek.

A hunyadi főesperesség tehát 250 évi szünetelés után lett visszaállítva.

Az egyes főesperesek neveire nézve a *Batthyanaeum*-ban levő régi feljegyzések alapján a következő kimutatást állíthattam össze:

1. 1794. évben a gyulafehérvári főesperes végzi Hunyadvármegyében a főesperesi teendőket (Adiaconus idem qui albensis).

2. 1795. évben a főesperes Balog Boldizsár hátszegi lelkész.

3. 1795—802. évben Szárhegyi József lelkész.

4. 1803—15. évben Istók János plébános.

5. 1815—19. évben Nagyhalmágyi Hollaki Mihály plébános.

6. 1819—59. évben Schmidtberger József plébános.

7. 1859—67. évben Dorgó Károly plébános.

8. 1867—77. évben György István kanonok-plébános.

9. 1877—86. évben Wéber Béla hátszegi plébános.

10. 1886—99. évben Wéber Béla petrozsényi plébános.

11. 1899—902. évben Szóts János petrozsényi plébános.

12. 1902—915. évben Jancsó Ernő piskitelepi plébános.

13. 1915 óta Budai János petrozsényi plébános.

Jegyzet. Balog Boldizsár 1768—81-ig vezette a hátszegi plébániát s ámbár szerzetes volt, a följegyzések már 1770-ben, sőt előtte Kleps szerzetest is alesperesnek, majd főesperesnek nevezik. Ugyanez áll Szárhegyiről. T. i. ő is szerzetes volt, de főespereskép szerepel. Viszont a hátszegi anyakönyv szerint 1802-ben Lamasch József gyulafehérvári főesperes bizza meg Rau szerzetesatyát a hátszegi plébánia vezetésével. Valószínű a föltevés, hogy a két szerzetesatyá csupán főesperesi teendőket végzett, de a tulajdonképeni főesperes 1803-ig a gyulafehérvári főesperes maradt s csak *Istók János* csicsókeresztúri alesperes-plébános személyében jött az első hunyadi főesperes Hátszegré.

15. A hunyadi főesperesség újabb plébániái.

(1871—1912.)

Még egy kincse van vármegyénknek, melyet a régiek nem ismertek: a kőszén.

Decebál népe e kincsek mellett járt-kelt. Traianus katonái lábaikkal tapostak rájuk; lovaik felettük toporzékoltak. Apáink egykedvűen birtokolták azokat, korántsem sejtve, hogy a kőszén azon varázsvessző, mely a természet háztartásából csodákat fog kicsalni, az iparnak és kultúrájának soha nem gyanított lendületet adni.

A zsilvölgyi kőszén még a múlt század 30—40-es éveiben felfedezték és lefoglalták.¹ Művelni azonban a világ forgalmi pontjaiból való távolság miatt csak a 60-as években kezdték. Az igazi munka, a szakszerű termelés a vasút (Piski—Petrozsény) 1871. évben történt megnyitásával kezdődik.²

A *petrozsényi* plébánia 1871-ben lett felállítva a világ minden részéből idevándorolt munkáselem nagy száma miatt. A petrozsény—piskii 80 km. hosszú vonal nagy forgalma szükségessé tette *Piskitelepnék*, mint vasúti gócpontnak megépítését s ott a plébánia létesítését (1886). Az Zsilvölgyben a 90-es évek elején egy más bányatársulat (lyoni franciák) is nyitott bányát *Lupényben*, mely 1894-ben plébánia felállításához vezetett. A salgótarjáni (Nógrád m.) bányatársulat 1895. év január 1-én megvette a petrozsényi „brassói bányatársulat” kőszéntelepeit, melyek Petrozsényben, Vulkánban s Lupényben (sőt Lupény fölött) fekszenek. Hatalmas tőkét fektetett bele. Nemsokára megnyitotta vulkáni bányáit, ami magával hozta a *vulkáni* plébánia létesítését (1906.).

A m. kir. kincstár is foglalt annak idején kőszéntelepeket. Ezeket 1907-ben önkezelésbe vette újra. E körülmény szükségessé tette a *lónyaytelepi* plébánia felállítását (1912.). Mind-ezen plébániák népes, virágzó hitközségek.

¹ Dr. Veress Endre: Hunyadm. Bányászatának Története, 20. l. —

² Pock József, a topliczai aranybányák főnöke, 1767-ben a dévai hegységben rezet is talált, melyet a kincstár üzembe vett. Később félben hagyta. A 90-es években újra művelni kezdték, de úgy látszik, nem fizette ki magát, mert a munkát 2—3 év múlva beszüntették.

Ezzel azonban a létszám nincs kimerítve. Kialakulóban van a *petrilla-deákbányai*, az *aninosza-izkonyi* plébánia. A vasúthálózat kiépítése után *Urikányban* és *Nyakmezőn* is bányák s azután plébániák keletkeznek. Óriási széntelepek várják ott a vállalkozó tőkét.

Vagyis a hunyadi főesperességben 1871 óta 5 plébánia létesült s 3—4 kialakulóban van.

E plébániák nagyrésze (^{2/3}) ipari telepeken létesült, miért is a hunyadi főesperesség katexochen iparterület, ahol más foglalkozásúak, más gondolkozásúak lévén a hivek, más lelkipásztorkodás is szükséges, mint a nemipari helyeken.

Ha a kialakulóban levő plébániák önállóságot nyernek, a Zsilvölgy minden bizonnyal külön főesperesség lesz.

16. A hunyadi főesp. plébániáinak rövid története.

1. Déva.

A vármegye székhelye. Neve a dákoktól származik. Vára az Árpádok idejében már megvolt, mert 1267-ben említve van.¹ Már 1307-ben plébánia. Az erdélyi vajda sokszor lakott itt. Barta, Szabó, Pető, Jánosi stb. nevű családok mutatják, hogy magyarok lakták. A hagyomány szerint Decebál itt lett öngyilkos. Itt ütközött meg István erdélyi vezér hadserege atyjával, IV. Bélával 1269-ben. Zsigmond király meghagyja a vár jobbagyainak 1337-ben, hogy Cseh Péter vajdának engedelmeskedjenek Csáky László helyett. Ulászló 1453-ban Hunyadi Jánosnak adja a várost a hozzátartozó birtokkal együtt. Halála után visszaszáll a királyra. II. Ulászló 1490-ben Báthori Istvánnak adja. Később iktári Bethlen Gábor birtokába jut.²

A történetirók úgy vélik, hogy várát, melynek keletkezéséhez több monda fűződik, IV. Béla építtette a tatárjárás után. Itt ült Ottó király a ravasz és nagyravagyó László vajda fogságában egy álló évig. Itt feküdt ravatalon Zápolya János király. Itt tartott országgyűlést, itt őrizte a kincseit s

¹ Dr. Csánki V. 42. és 57. l. — ² Rupp J. 205. l.

itt időzött legszívesebben Izabella királyné. Török Bálint fia, János, a vár tövében állott véres bosszút atyjáért Fera bégén. Itt garázdálkodott Castaldo zsoldos serege. Itt halt meg s itt van eltemetve az erdélyi reformátusok első püspöke, Tordai Sándor András (volt dévai plébános), valamint híres ellenfele, Dávid Ferenc, az unitárius vallásalapító, aki a vár börtönében lehelte ki lelkét. A vár alatt, a Magna Kuriában intézte nagyszabású diplomáciai ügyeit Bethlen Gábor (ma pénzügyigazgatóság), itt élt „a murányi Vénusz” Széchy Mária, itt verte szét Hora hordáit a nemesség csapata, itt rakta le a fegyvert 1849-ben Bem apó maradék-serege. A várat ugyanakkor egy áruló káplár levegőbe röpítette a benne levő honvédekkel. Nem építették újra azóta.

A plébánia 1723-ban lett visszaállítva. Szerzetesek 1710 óta működtek. Ők adminisztrálták a szomszédos Csertést, Nagyágot, Terestet.¹ Először kápolna állott rendelkezésre, később közadakozás útján nagyobb templom épült. A plébánia vezetésére nézve 1728 nov. 21.-én a hivek (bolgár nép) s a szerzetesek között, *Demeter Márton* prépost és *Létay István* kanonok jelenlétében ezen egyezés jött létre:²

1. A hivek megengedik, hogy a szerzetesatyák istentiszteletüket a plébániatemplomban tartsák, de megkivánják, hogy két sekrestye álljon rendelkezésre: az egyik a plébánia, a másik a szerzetház számára. Beleegyeznek továbbá abba, hogy a konvent (szerzetház) a templommal összeköttetést nyerjen. A felszerelés, minden vagyon a hivek számára összeírassék s mindenről pontos leltár készíttessék.

2. A hivek a Rendfőnöktől lelkészt és segéd-lelkészt kérnek; azt, akit lelkiismeretük szerint legalkalmasabbnak tartanak. A kijelölt és alkalmazott lelkész a plébániális ügyekre nézve kizárólag a püspöknek van alárendelve. Ha a szerzetesek a plébániális teendőkre nézve nem akarnának engedelmessé válni, a hivek bármikor más plébánost választhatnak maguknak. — Amit jövőben a szerzetesatyák számára hagyományoznak, mindaz őket illeti tisztán; amit pedig a plébánia javára adnak, hagyományoznak, az a plébániáé,

¹ Ma Boicza filiája. — ² Act. epp. f. 17. Nr. 6. 1728.

amely elkülönítve gondos őrizetbe vétetik leltár mellett, úgy, hogy se a szerzet a plébániával, se a plébánia a szerzettel szemben követeléssel ne léphessen föl.

Az anyakönyvek 1714 óta vannak vezetve. A szerzet elemi iskolát is tart fönn. A hivek száma 3400, a 19 leányegyházakban pedig 232.

A plébánia adminisztrátorainak névsora 1710. évtől kezdődőleg:

1. 1710. évben P. Marinovics Balázs,
2. 1711. évben P. Bosniai István,
3. 1712—14. évben P. Marinovics Balázs,
4. 1714—17. évben P. Jovácser Lukács,
5. 1717. évben P. Niecsin Bonaventura,
6. 1718. évben P. Marinovics József,
7. 1719. évben P. Grgenonin Antal,
8. 1720—22. évben P. Frankovics György,
9. 1722. évben P. Marinovics József,
10. 1723. évben P. Frankovics György,
11. 1724. évben P. Dervodelin Kap. János,
12. 1725. évben P. Dadi Balázs,
13. 1726—28. évben P. Gregenonics Antal,
14. 1728—30. évben P. Peczencuin Balázs,
15. 1730—33. évben P. Marinovics József,
16. 1733. évben P. Lippai Szerafin,
17. 1734—36. évben P. Frankovics György,
18. 1736—39. évben P. Tomenanics Lukács,
19. 1739—42. évben P. Paulityán Pál,
20. 1742. évben P. Latics Mihály,
21. 1743—45. évben P. Gyuricsin Szerafin,
22. 1745. évben P. Páll József,
23. 1746—47. évben P. Fejér Pál,
24. 1748. évben P. Zárics Mihály,
25. 1749—52. évben P. Seng Viktor,
26. 1752. évben P. Kadulov Tamás,
27. 1753. évben P. Stery Arkangyal,
28. 1754. évben P. Vieninger Lipót,
29. 1755. évben P. Kogácskin Mátyás,
30. 1756. évben P. Pessin György,

31. 1757—60. évben P. Schreiber Gábor,
32. 1760. évben P. Ledvina Konrád,
33. 1761. évben P. Lenics Bonaventura,
34. 1762. évben P. Ledvina Konrád,
35. 1763. évben P. Lenics Bonaventura,
36. 1764—67. évben P. Feja Flórián,
37. 1767—70. évben P. Szabó Elek,
38. 1770. évben P. Feja Flórián,
39. 1771. évben P. Manerth Lukács,
40. 1772—74. évben P. Katalj Antal,
41. 1774—79. évben P. Fruzik Eliás,
42. 1779. évben P. Lakatos Kelemen,
43. 1780—83. évben P. Lestyán Barnabás,
44. 1783. évben P. Liveczky Kajetán,
45. 1784. évben P. Fruzik Eliás,
46. 1785—89. évben P. Lakatos Kelemen,
47. 1789. évben P. Fischer Damascen,
48. 1790—92. évben P. Lestyán Barnabás,
49. 1792—94. évben P. Csabraczky Mátyás,
50. 1794. évben P. Lebrár Gábor,
51. 1795—99. évben P. Lestyán Barnabás,
52. 1799—1810. évben P. Nieder Izidor,
53. 1810—16. évben P. Bartalis Antal,
54. 1816—20. évben P. Pakó József,
55. 1820—25. évben P. Botos Venáncz,
56. 1825. évben P. Bartalis Antal,
57. 1826—29. évben P. Botos Venáncz,
58. 1829. évben P. Dörre Flórián,
59. 1830—33. évben P. Klempay Imre,
60. 1833—42. évben P. Dörre Flórián,
61. 1842—45. évben P. Szabó Sámuel,
62. 1845—48. évben P. Nebezárs Vencel,
63. 1848—52. évben P. Senfert Simon,
64. 1852—55. évben P. Sággy Fidelis,
65. 1855. évben P. Vuics Dávid,
66. 1856—64. évben P. Lauka Lajos,
67. 1864—84. évben P. Papp Dániel,
68. 1884—87. évben P. Ville Sámuel,

69. 1887—93. évben P. Imhoff Mór,
70. 1893—1900. évben P. Rácz Pál,
71. 1900—907. évben P. Bozóky Szende (Mansuet),
72. 1907—11. évben P. Kassay Kelemen,
73. 1911—14. évben P. Rozsnyay Barnabás,
74. 1914 év óta P. Albert Kasszián dr.

2. Dobra.

Kenézek alapították. Már 1387-ben említik.¹ Később mezővárosi kiváltságokat élvezett s Déva városához tartozott. 1434-ben lakói között nemeseket is sorolnak föl.² Lakósa 1434-ben kiváltságlevelet nyernek,³ melyet 1478-ban Mátyás király is megerősített, úgyszintén II. Ulászló 1494-ben. Ugyanezt megismétli Zápolya János erdélyi vajda a maga részéről 1515 febr. 1.-én.

Plébániája 1776-ban létesült. Mária Terézia alapította Bajtay erdélyi püspök kérésére. A templom és paplak felépítésére 7185 forintot irányoztatott elő. E plébánia sokat szenvedett a Hóra-féle lázadás idején. Sok magyar nemesi családot legyilkoltak, házaikat s vagyonukat elpusztították. Akik megmenekültek, az erdők vadonjaiban kellett bolyonganiok. E szerencsétleneket Balog Boldizsár plébános karolta föl, amennyiben az egyházi főhatóság s az állam segítségét sikerült számukra kieszközölnie.

Anyakönyvei 1794-ben kezdődnek. Híveinek száma 215, a 30 filiában összesen 55.

Lelkészei 1811 után ismeretesek. Neveik ezek:

1. 1811—15. évben Mihulyák István.
2. 1815—19. évben Bede Antal.
3. 1819—21. évben Mihulyák István.
4. 1821—23. évben Orányi János.
5. 1823—26. évben Kovács Ignác szerzetes.
6. 1826—27. évben Ádám Mátyás szerzetes.
7. 1827—32. évben Jakab Gergely világi.

¹ Kenezii de Jwfiw 1387.; Civitas nostra Jofw 1475. Dr. Csánki V. 61. l. — ² Kaba és Joffii Bálint, Allazó, Szakamási, Bácsi, Móré stb. családok. — ³ L. dr. Csánki V. 62—63. l.

8. 1832—35. évben Arkosi István világi.
9. 1835—41. évben Zoltán Sándor szerzetes.
10. 1841—51. évben György György világi.
11. 1851—67. évben Bandi Ferenc szerzetes.
12. 1867—70. évben Funták Kozma szerzetes.
13. 1870—71. évben Szőke Ferenc világi.
14. 1871—72. évben Ludvig Ferenc világi.
15. 1872—73. évben Fazakas Pál világi.
16. 1873—79. évben Szabó Albert világi.
17. 1879—80. évben Tódor József világi.
18. 1880—83. évben Bálint Endre marosillyei plébános.
19. 1883—86. évben Fodor László világi.
20. 1886—99. évben Miske Gyula világi.
21. 1899—900. évben Szigeti Gyula marosillyei plébános.
22. 1900—914. évben Magáth Lajos világi.
23. 1914. óta Tompos Mátyás világi.

3. Govásdia.

A plébánia előbb Gyaláron volt. A gyalári vasbányászati ugyanis sok munkást vonzott oda, kiket a hunyadi szerzetesek adminisztráltak. Az istentiszteletet magánházban végezték néhány évig, míg végre P. Péterfy Gerard, hunyadi házfőnök, 1781 november 23.-án kelt előterjesztésére az egyházi főhatóság a plébániát felállította 1783. évben. Időközben, főleg a bányászok adakozásából, Govásdián is templom épült (1802), mely mint leányegyház a gyalári plébániához csatoltatott. 1857-ben több célszerűségi okból a plébániahivatal Govásdiára költözött, amely Kaszabányával együtt, Vajdahunyard közelsége miatt is alkalmasabb helynek mutatkozott e célra. Gyaláron a templomot a gör. katolikusok is használják.

Anyakönyvei 1783-ban kezdődnek. Híveinek száma Govásdián 167, Gyaláron 339; a 18 filiában 374.

A plébánia lelkészei Gyaláron:

1. 1783—1810. évben Hunyadról adminisztráltak: P. Péterfy Gerard, P. Wolfram Anaklet, P. Behr Rupert, P. Rau Lajos, P. Gistl Ádám és P. Tima Boldizsár.

2. 1810—30. évben P. Fejér Zakariás.

3. 1830—33. évben Árkosi István világi.
4. 1833—35. évben P. Ambrus Elek.
5. 1835—36. évben P. Kincse Pál.
6. 1836—41. évben P. Szebeni János.
7. 1841—54. évben P. Fejér Zakariás
8. 1854—57. évben P. Tholló Rudolf.
9. 1857—59. évben P. Tusán Ádám (Gyaláron).
10. 1859—74. évben P. Karácsony Jakab.
11. 1874—85. évben P. László Cyprián.
12. 1885—88. évben Wartha Ferenc világi.
13. 1888—92. Návrádi János.
14. 1892—904. évben Ferencz József.
15. 1904—905. évben Várady Gyula.
16. 1905 óta Imre Károly.

4. Hátszeg.

Mint város is igen régi,¹ de mai nevén sohase fordul elő. A kenézségek központja volt. Eredetileg a hasonló nevű várhoz tartozott. Az e városban épült „királyi házban“ tartotta a „haczuki vár kerületéhez tartozó tizenkét esküdt kenéz“ a kenézek és oláhok összességének részvételével bírói székét és üléseit még 1418-ban is. Maga a város a XV. század elején a Hunyadiak kezére kerül. Mátyás király 1462-ben az itt szedetni szokott vámot a hozzá s már atyjához hű, ennek minden hadjárataiban vitézül harcoló malomvizi Kenderes Jánosnak (a Kendefi János fiának) és testvérének, Lászlónak adományozta. Azután Hunyadvár sorsában osztozik.²

A plébánia a legrégebb plébániák közé tartozik. A reformáció korában temploma és a paplak az egyház birtokaival együtt a reformátusok kezére került. Ma is ott van. Apaffy Mihály 1671 május 27.-én a fekvőség egy részét Tornya Péternek és nejének Szemere Annának adja, kinek magvaszakadtával Thököly Évára, Esteras (Eszterházi) Pál herceg nejére száll, aki Hátszeg város úrnője vala. A kath. hívek, kiknek egész Hunyadmegyében nem vala papjuk, kéréssel

¹ Villa Hatzak (1360.). Dr. Csánki V. 58. l. — ² U. o.

fordultak a hercegi családhoz, hogy a Tornya Péter-féle birtokot adná át a kath. egyháznak templom- és paplak, valamint iskola céljára, aminek fejében lelki üdvükért havonta egy szentmise fog mondatni. A kérés meghallgatást nyert. Az adományt 1694 december 14.-én I. Lipót megerősítette. A birtok 1695 február 11.-én ünnepélyesen átadatott az egyháznak. Ezenkívül kövesdi Boér Simonné szül. Kopasz Sára egy belsőséget hagyott az egyháznak végrendeletileg zsellér házzal együtt. Több jótévő is akadott még, akik az egyház ügyét hatalmasan fölkarolták: Csulay Imre főügyész, kövesdi Boér András, Puj Mózes, Ungur János és Gáspár, Ivul Péter, Móré Mátyás, Zsigmond, Gáspár, István, János, Péter és Simon, Körmendi Mátyás; továbbá Buda Istvánné, Henter Andrásné, Csulay Istvánné, Farkas Bálintné, Gridianu Balázné, Kendeffy Mihályné és Kendeffy Lászlóné. Hogy az egyház anyagilag igen jól állhatott, kitűnik a többi között abból is, hogy 1728-ban Jósika Gábornak és fiainak, Matskásy Jánosnak, Naláczy Györgynek, Barcsay Ábrahámnak stb., kik a Rákóczy-féle lázadás alkalmából fogságba kerültek, váltságdíjúl 400 aranyat adhatott kölcsön.¹

Kezdetben fából épült imaház szolgált az istentisztelet céljára. A templomot 1747-ben kezdték építeni, 1755-ben fejezték be.

1875-ben elemi leányiskolát létesített György István hátszegi kanonok-főesperes, melynek fenntartását biztosítja a legfelsőbb királyi magánpénztárból 1950 frt., a vallás- és közoktatásügyi Miniszteriumtól 5000 frt., Haynald kalocsai érsektől 3000 frt., a Szent-László-Társulattól 620 frt., gr. Karácsony Guido alapítványából 5000 frt., valamint más jótévők-től kapott összeg; továbbá a gr. Horváth-Toldy Mária, szül. Bethlen által „Erzsébet-királyné“ iskolára gyűjtött 400 frt., valamint a vallás- és közoktatásügyi miniszterium által folyósított évi 600 frt. Az Erzsébet-iskola Wéber főesperes-plébános idejében szentferencrendi nővérek vezetése alá került. Gr. Majláth erdélyi püspök saját pénztárából folyósított 80 ezer koronával új iskolaépületet emelt, mely jelenleg két

¹ L. Schaematismus 1882. 91. l.

tantermet foglal magában, de négy osztály befogadására is képes. Elég népes fiúiskolája is van.

Mária Terézia 1768 február 20.-án szerzetházat is építtett a szentferencrendiek számára. Alamizna címen évi 300 forintot utaltatott ki részükre.

Anyakönyvei 1704-ben kezdődnek. Híveinek száma 687, a 69 filiában pedig 957.

Papjai a visszaállítás után ezek voltak:

1. 1704¹—29. évben P. Lippay Mark,
2. 1729—34. évben P. Mihály István,
3. 1734—39. évben P. Péterffy Zsigmond,
4. 1739—51. évben P. Borsos István,
5. 1751—67. évben P. Bárdos István,
6. 1767—68. évben P. Kleps Gáspár,
7. 1768—81. évben P. Balog Boldizsár,
8. 1781—83. évben P. Dija József,
9. 1783—802. évben P. Szárhegyi József,
10. 1802—803. évben P. Rau Lajos,
11. 1803—15. évben Istók János plébános,
12. 1815—19. évben Nagyhalmágyi Hollaki Mihály pléb.,
13. 1819—59. évben Schmidtberger József plébános,
14. 1859—67. évben Dorgó Károly plébános,
15. 1867—77. évben György István plébános,
16. 1877—86. évben Wéber Béla plébános,
17. 1886—94. évben Piringer József plébános,
18. 1894 óta Ládó Gyula plébános.

5. Királybánya.

A vasbányászat fellendülésének köszöni létét. A híveket jóideig a hunyadi szentferencrendi szerzetesek gondozták, míg végre 1789-ben önállósítást nyert. Temploma is ezidőtájt épült a *patronus* (m. kir. kincstár) bőkezűségéből. A bányászat a XIX. század folyamán viszafejlődött, azért a hívek száma is leolvadt. Jelenleg 100 katolikus lakik Királybánya-Toplicán, a 11 filiában pedig 155.

¹ 1704 előtti időről nem találtam följegyzést.

Anyakönyvei 1769-ben kezdődnek.

A plébánia lelkészei, az önállósítás óta ezek:

1. 1793. évig Hunyadról adminisztrálták többnyire.
2. 1793—95. évben P. Bors Bonaventura.
3. 1795—98. évben P. Puzoti Adjutus.
4. 1798—802. évben P. Ungvári Ágoston.
5. 1802—803. évben P. Csobot Lajos.
6. 1803—806. évben P. Semmelmann Rudolf.
7. 1906—807. évben P. Kavallár Lajos.
8. 1807—810. évben P. Bodor Lajos.
9. 1810—12. évben P. Gisztl Ádám.
10. 1812—57. évben P. Forika Kreszcenczius.
11. 1857—61. évben P. Bodó Hyacint.
12. 1861—63. évben P. László Bernárdin.
13. 1863—66. évben Hunyadról adminisztráltak.
14. 1866—85. évben P. László Cyprián.
15. 1885—88. évben Wartha govárdiai lelk. adminisztrálta.
16. 1888—92. évben Návrádi " " "
17. 1892—98. évben Ferencz J. " " "
18. 1898—905. Szenkovics Albert.
19. 1905—906. Bochkor Ferencz.
20. 1906. óta Jesztl János.

6. Kudsir.

A kohóüzemet a m. kir. kincstár létesítette a XVIII. században s egyelőre mint Sebeshely fiókja szerepelt huzamos ideig. Többnyire a sebeshelyi lelkész adminisztrálta, de a szászvárosi, alvinczi, sőt hunyadi is. Temploma 1825-ben épült a m. kir. kincstár költségén Bahnal Lőrincz bányafőnök támogatásával. Önálló lelkészei 1857 óta vannak, mióta az üzem nagyobb mérveket öltött. Ma virágzó ipartelep. Temploma kicsiny. Megnagyítása tervbe van véve.

Anyakönyvei 1808-ban kezdődnek. Hiveink száma 1017, Felkenyér-filiában 21.

Lelkészei, a kiszolgáló adminisztrátorokkal együtt ezek:

1. 1808—11. évben P. Rau Lajos szentferencendi szerzetes Sebeshelyen.

2. 1811—13. évben P. Luchner Kalixt szentferencendi szerzetes Sebeshelyen.

3. 1813—14. évben P. Ungvári Agoston szentferencendi szerzetes V.-Hunyadon.

4. 1814—16. évben P. Némethi Márton szt.-ferencr. szerz.

5. 1816—56. évben P. Olti István szentferencendi szerzetes Sebeshelyen.

6. 1856—57. évben P. Szlovacsek Károly szentferencendi szerzetes Sebeshelyen.

7. 1857—57. évben P. Bartók Narcissus szentferencendi szerzetes Sebeshelyen.

8. 1867—63. évben Nagy Ignác lelkész.

9. 1863—70. évben Mészáros Lajos lelkész.

10. 1870—77. évben P. Blága János szentferencendi szerzetes Szászváros.

11. 1877—81. évben P. Sass Konstantin.

12. 1881—90. évben Járszembszky József lelkész (világi).

13. 1890—92. évben Karl József plébános.

14. 1892—93. évben Forster János püspöki szertartó.

15. 1893—95. évben Szelke József lelkész.

16. 1895—99. évben Georgievits Sándor plébános.

17. 1899—900. évben Miske Gyula plébános.

18. 1900—903. évben Tözsér László plébános.

19. 1993—912. évben Lázár Móricz lelkész.

20. 1912—12. évben Kovács Károly lelkész.

21. 1912 óta Jellmann Gyula plébános, akit mint katonapapot a háborús idő alatt Székely Vilmos helyettesít.

7. Lónyaytelep.

A m. kir. kincstár a 70-es évek elején üzembevett kőszénbányászatát 1889-ben bérbeadta a brassói bányatársulatnak, illetve az 1895 január 1. óta helyébe és tulajdonába lépett salgótarjáni bányatársulatnak. E vállalat a Magyar-Zsil felső folyásánál levő bányauzemet beszüntette s inkább Petrozsényben folytatta azt intenzívebben, valamint Vulkán, Aninosza nevű telepein.

1906-ban Wekerle miniszterelnöksége alatt indult meg az u. n. kincstári szénakció, melynek célja az volt, hogy a

kincstár is szénvállalatokhoz fogván, a szénárak mérséklését előmozdítja az országban. A széntermelés ugyanis magán-termelők kezében volt mindenütt. E célból felbontotta a salgótarjáni bányatársulattal fenálló szerződést s 1907-ben saját üzemébe vette itteni bányászatát. Új befektetésekkel glogoni *Andreics János* miniszteri tanácsos központi igazgató vezetése mellett megkezdte a termelést, mely nagy lendülettel indult meg s a háború után bizonyára beváltja a hozzá fűzött jogos reményeket.

E körülmény tette szükségessé a plébánia felállítását Lónyay-telepen 1912-ben. Az istentisztelet számára egyelőre egy tágas és szépen felszerelt imaházat bocsátott a kegyúr, a m. kir. kincstár, a hivek rendelkezésére, a pap részére pedig egy altiszti lakást, fűtést és évi 2400 korona fizetést. Alapos a remény, hogy a kurácia a jobb viszonyok beálltával hamarosan plébánia rangjára emelkedik.

Anyakönyvei 1911-től vannak. Hívek száma 800,¹ a négy filiában pedig 591.

Első plébánosa (1912 óta) *Csaby-Gyila József*.

8. Lupény.

A franciák előszeretettel fektetik tőkéiket idegen országokban vállalatokba. Így jutottak Lupénybe is. Hoffmann Ráfael, bécsi lakós, volt fémbánya-igazgató, a múlt század derekán szintén foglalt telepeket az Oláh-Zsil medencéjében, melyek egyelőre ott pihentek, várva a vasút kiépítését. E telepeket 1890 körül eladta egy lyoni konzorciumnak, amely hozzá is fogott azok kiaknázásához. Egyelőre kocsin szállították be a szenet Petrozsényig. E társulat azonban nemsokára eladta vállalatát egy más, szintén lyoni részvénytársaságnak, amely aztán kiépítette a petrozsény—lupényi h. é. vasutat. A vasút 1892 július 12.-én nyílt meg. Az új vállalat gyorsan fölvirágzott. A bánya 1893 őszén már önálló papot kért Lönhart erdélyi püspöktől. 1894 tavaszán az önálló kuráciát felállítják igen fényes ajánlat mellett, mely azonban

¹ A plébánia felállításakor 2000 volt a hivek száma.

később módosítást nyert. Imaházul egy munkáslakás, paplakul szintén egy munkáslakás szolgált kezdetben. Temploma 1900-ban épült a bányatársulat (4000 frt), a közp. igazgatósági tagok (1000 frt) adományából, a hivek áldozatkészségéből és gyűjtésből. A plébánia 1904-ben épült, a *bányatársulat* 8000 korona kamatmentes kölcsönéből. A templom felszereléséhez a bányatársulat ugyancsak 4000 kor. kamatmentes kölcsönrel járult, *gr. Majláth erdélyi püspök* pedig 2000 koronával. Galiczia nevű telepen a hivek egy kis kápolnát építettek Jézus szt. Szíve tiszteletére. A templom 1914-ben izlésesen renoválva lett.

Anyakönyvei 1894 óta vannak. Hívek száma 3456, a négy filiában pedig 111. Plébánosai ezek:

1. 1894—1905. évben Buday János plébános.
2. 1905—907. évben Popp József plébános.
3. 1907—911. évben Mindszenti György plébános.
4. 1911 év óta Bencze István plébános.

9. Marosillye.

Mint helység már a XIV., sőt a XIII. században említve van,¹ vára pedig 1493-ban. A Dienes, Folti családoké volt, de Mátyás király 1468 július 16.-án Pongrácz János erdélyi vajdának adományozta, de úgy látszik, tényleg nem birta, hanem említett családok kezén maradt. Az uradalomban levő arany- és ezüstmányákhoz a Foltiak tartottak jogot.²

Várat a nagyenyedi országgyűlés 1560-ban Dienes László családjának adja. 1575-ben, a törökök eltakarodása után, a marosvásárhelyi országgyűlés beleegyezésével Báthori István fejedelmi várrá alakíttatja át. A Dienes-család magvaszakadtával iktári Bethlen Farkasnak jutott hadi ajándéku. Itt született Bethlen Gábor, Erdély nagy fejedelme. A ház emléktáblával van megjelölve. I. Apaffy Mihály a várat lerontatta. A Bethlenek után Illye a Thökölyeké lesz,³ végre Mária Terézia a Bornemissza-családnak adományozza.

Plébániája 1747-ben lett felállítva. Rupp J. szerint⁴

¹ Dr. Csánki V. 97. l. — ² U. o. — ³ Rupp J. 209. l. — ⁴ U. o.

Pálosok működtek kezdetben. Ők építettek templomot, kolostort. Más följegyzések szerint¹ Ferenczesek kezdtek itt lelkipásztorkodni a XVIII. század elején, oly eredménnyel, hogy sikerült a reformátusok kezén levő templomot 1749 január 6.-án megszerezni. Nemcsak a katolikusok, hanem a más-vallásuak is tisztelték őket. Istentiszteleteikre jártak. Temploma 1900-ban restaurálva lett Szigethy Gyula plébános alatt. Az új papilakot Medgyesy János plébános, ker. jegyző építette újabb időben.

Anyakönyvei 1747-ben kezdődtek. Hiveinek száma az anyaegyházban 327, a 48 filiában 333. Lelkészei:

1747-től kezdve Déváról, Hunyadról adminisztrálták 1794-ig.

1. 1794—1804. évben P. Csató Elek.
2. 1804—13. évben P. Kováts Vitus.
3. 1813—16. évben P. Dobos Chrysolog.
4. 1816—18. évben P. Miklósi Szende.
5. 1818—24. évben P. Bartos Fulgenczius.
6. 1824—28. évben P. Bartos István.
7. 1828—29. évben P. Bándi Bonaventura.
8. 1829—30. évben P. Bartalis Antal.
9. 1830—32. évben P. Bándi Bonaventura.
10. 1832—34. évben P. Orbán Alajos.
11. 1834—37. évben P. Kovács Xavér.
12. 1837—40. évben P. Varga Kelemen.
13. 1840—45. évben P. Bándi Ferenc.
14. 1845—48. évben P. Varga Kelemen.
15. 1848—54. évben P. Bándi Ferenc.
16. 1854—61. évben P. Adám Ágoston.
17. 1861—69. évben P. Márton Pacifikus.
18. 1869—73. évben Fazekas Pál (világi).
19. 1873—78. évben Vargha Ferenc jun. lelkész.
20. 1878—79. évben Szabó Albert „
21. 1879—87. évben Bálint Endre „
22. 1887—95. évben Lány Gyula „

¹ Schemat. ex 1882. 92. l. Ez utóbbi megállapítás fedi a valóságot.

23. 1895—902. évben Szigeti Gyula plébános.
24. 1902—16. évben Medgyesi János „
25. 1916 év július 1. óta Pálffy János „

10. Ósebeshely.

Gr. Steinville, erdélyi főhadparancsnok, a Sebes folyó völgyében 1706-ban üveghutát és vaskohót létesített. A szükséges anyagot e hosszú völgyben megtalálta. A munkások lelki igényeinek kielégítésére fa-kápolna állt rendelkezésre, míg végre 1790-ben a kincstár új templomot épített. A plébánia 1730-ban állíttatott föl. Az anyakönyvek is ez évben kezdődnek.

Ez ipartelep, mely hajdan oly szépen virágzott, idővel visszafejlődött. A hivek száma ma 58, a 3 filiában pedig 16.

Az ósebeshelyi lelkészek névsora 1731-től a mai napig:

1. 1731—33. évben P. Bakó Imre.
2. 1733—39. évben P. Kunn Pál.
3. 1739—47. évben P. Veres Lajos.
4. 1747—51. évben P. Purweger Jenő.
5. 1751—65. évben P. Péterffi Anzelm.
6. 1765—72. évben P. Schwartz Ákos.
7. 1772—78. évben P. Török Auxentius.
8. 1778—83. évben P. Zugsein Hypolitus.
9. 1783—89. évben P. Horvátovits Pátricius.
10. 1789—91. évben P. Keresztes Bartholomeus.
11. 1791—93. évben P. Stöcklein Kamillus.
12. 1793—98. évben P. Gistl Ádám.
13. 1798—1801. évben P. Hétfaludi Anselm.
14. 1801—6. évben P. Wolffrom Anacletus.
15. 1806—10. évben P. Rau Ludovicus.
16. 1810—11. évben P. Lachner Callistus.
17. 1811—16. évben P. Németh Márton.
18. 1816—20. évben P. Ungvári Ágoston.
19. 1820—56. évben P. Olti István.
20. 1856—60. évben P. Bartók Narcissus.
21. 1860—61. évben P. Farkas Solanus Franciscus.
22. 1861—96. évben P. Paál Ánástásius.
23. 1896—1903. évben P. Karda István.

24. 1903. évben R. D. Barthos Mihály (világi).
 25. 1904—907. évben R. D. Sorbán András (világi).
 26. 1907—913. évben R. D. Németh Gellért (világi).
 27. 1913. év január 1. óta P. Ferenczy Vendel.

11. Petrozsény.

A m. kir. kincstár a XIX. század közepén lefoglalta azon gazdag széntelegeket, melyek a Magyar-Zsil völgyében, Petrilla község területén, a Malea-patak mentén stb. fekszenek. E széntelegeket a 60-as évek végén, *Lónyay* pénzügyministersége alatt megnyitotta, még pedig Deákban, Lónyaytelepen s a Kis-Zsil (Zsiljecz) mellett. A bányahivatal Petrozsényben maradt, mint központban. Itt építette föl legnagyobb munkástelepét is, a Deák-telepet.

Ugyanezen időben, sőt valamivel hamarabb nyitotta szénbányaüzemét a brassói bányatársulat is, melynek magában Petrozsényben és az Oláh-Zsil mentén szintén voltak gazdag kőszéntelegei.

A híveket 1—2 évig Hátszeg adminisztrálta. A rohamos fejlődés miatt azonban sokáig nem bírta. Ez okból *György István*, hátszegi kanonok-főesperes előterjesztést tett a plébánia felállítására. Az egyh. Főhatóság a m. kir. kincstárhoz fordult, ahol sikerült is célt érni, mert a magas kincstár a plébánosnak évi 720 frt. fizetést, lakást, fűtést engedélyezett, istentisztelet céljára pedig ideiglenesen egy átalakított munkásházát bocsátott rendelkezésre. Ezek alapján a plébánia 1871. év őszén felállított. A brassói bányatársulat egyelőre nem járult hozzá a terhek hordozásához. Később azonban, a 80-as évek végén, évi 180 frtot adott a plébánosnak, a hitoktatónak pedig évi 300 frtot.

Temploma 1887-ben épült, *Tallatschek Ferenc* bányagazgató segítségével. A kincstár 46 ezer korona kamatmentes kölcsönéből építették *Györke Ferenc és Martina János* építővállalkozók, mely összeget a brassói bányatársulat munkásainak társulása fizetett vissza 20 év alatt. A templom telkét a brassói társulat adta. Ugyanaz bocsátott a templom mellett egy emeletes házat a papság rendelkezésére 1887-ben. A mai

plébániát a bérházzal együtt 1909-ben a hitközség építette. 1914-ben Petrilla-Deákban, *Winklehner* bányagazgató támogatásával szintén templom épült.

A szentferencrendi nővérek anyaháza (Mallersdorf) 1893-ban 6 elemi osztályú leányiskolát épített, mely 1905-ben *polgári leányiskolával* bővült. Az iskola igen látogatott. A tanulók száma 4—5 száz.

Szentferencrendi nővérek működnek ugyancsak a salgótarjáni és m. kir. kincstári kórházakban. A nővéreket az iskolába is, a kórházba is *Weber* főesperes hozta.

A plébánia anyakönyvei 1872 január 1-én kezdődnek. A hívek száma 6300, a filiákban 653.

Lelkészei 1871 óta ezek:

1. 1871—86. évben Piringer József plébános.
2. 1886—99. évben Weber Béla plébános.
3. 1899—902. évben Szóts János plébános.
4. 1902—905. évben gr. Toldalagi Samu plébános.
5. 1905 óta Buday János plébános.

12. Piskitelep.

E fontos vasúti csomópont létesülését az Első Erdélyi Vasút keletkezése eszközölte. Államférfiaink már a 40-es években foglalkoztak azzal, hogy Erdélyt, annak kincseit vasútvonal által teszik hozzáférhetővé. Az eszme, sok vajudás után végre testet öltött. Elhatározott az arad—alvincz—gyulafehérvári fővonal s a piski—petrozsényi szárnyvonal kiépítése, melyre az építési engedélyt a több pályázó közül a brassói bánya- és kohótársulat nyerte meg 1866 aug. 18.-án, azon föltétellel, hogy a fővonalat 2 év múlva (1868 aug. 18.-án), a szárnyvonalat pedig a fővonal megnyitása után egy évre megépíteni, illetve átadni köteles. A munka azonban a kijelölt időre nem nyert befejezést, rövidebb halasztást szenvedett. A fő- és szárnyvonal találkozási pontjául Déva és Szászváros között, Dédács mellett jelölték ki a helyet. Ide épült Piskitelep.

A piskitelepi hívek lelki gondozása körül első ízben a dévai szerzetesek fáradoztak sokat. 1877-ben, mint leány-egy-

ház Hátszeghez kerül. Majd *Paulé Iván* főgondnok közbenjárására a gyulafehérvári teológiai tanárok végeznek istentiszteletet a nagyobb ünnepeken, magánházban, vagy a kocsijavító műhely közepső részében.

1893-ban nagy fordulat történik a piskitelepi fiókhítközség életében. Ezidőtájt eladóvá vált a gr. Csáki-féle birtok. A főgondnok küldöttség élén *Lönhart Ferenc* erdélyi püspökhöz fordult, fölfejtván, hogy e birtok egyházi célokra megvásárolandó volna, mert ellenkező esetben a telep területén nem marad telek a templom és plébánia számára.

A püspök ismervén a helyzetet, megvette mind a 13 holdat, melyből az egyháznak adott templomépítés céljára 596 □-ölet, plébánia részére pedig 1272 □-ölet. Fejedelmi bőkezűséggel, saját költségén felépíttette a templomot és paplakot s a templomot ellátta a szükséges felszereléssel. A templom felszentelése 1886 aug. 22.-én történt. A vasutas hivek kötelezték magukat arra, hogy az egyház fenntartásához fizetésük 1⁰/_o-val hozzájárulnak.

Anyakönyvei 1886-ban kezdődnek. Hivek száma 1863; a leányegyházakban (33) pedig 2114.

Lelkészei ezek:

1. 1886—915. évben Jancsó Ernő plébános.
2. 1915 óta Hoboth Á. József plébános.

13. Szászváros.

Már a XIII. század elején állott. Hajdani temploma szent Ambrus tiszteletére volt szentelve, azért a várost is szent Ambrus városának (villa s. Ambrosii), németül rövidítve Brosnak (Broos) nevezték. A város sokat szenvedett az idők folyamán. A tatárok feldúlták, 1370-ben Erzsébet, I. Károly király neje építtet templomot s kolostort szent Ferenc fiai számára. A város 1530-ban elfogadja Luther tanait. A templom és zárda elpusztul. III. Károly alatt a rend visszkapja régi telkét 1730 szeptember 3.-án a romokban heverő templommal és a lakatlan kolostorral együtt. A hivek 1753-ig egy vesszőfonatból készült kápolnában hallgattak istentiszteletet. Végre 1754-ben fölépül az új templom a régi alapjára emelve, gr.

Haller János, Erdély gubernatora és neje Dániel Zsófia adományából. Miután a rend különféle egyházi adományok- és alapítványból, az erdélyi püspök áldozatkészségéből s a szerzetesrend hozzájárulásából felszereltetett, Lönhart Ferenc püspök 1881 október 9.-én ünnepélyesen felszentelte.

Anyakönyvei 1764 óta vezetettek. Hivek száma 1264, a 29 filiában 321.

Lelkészei ezek:

1. 1765. évben P. Bonaventura Miklósy.
2. 1781. évben P. Csiki Dávid.
3. 1792. évben P. Borbély Absalon.
4. 1695. évben P. Mártonffy Jakab.
5. 1798. évben P. Sándor Lázár.
6. 1802. évben P. Bochkor Ádám.
7. 1805. évben P. Sándor Lázár.
8. 1808. évben P. Csató Ambrus.
9. 1812. évben P. Bándi Bonaventura.
10. 1813. évben P. Weingartner Bernárd.
11. 1816. évben P. Gál Mózes.
12. 1818. évben P. Weingartner Bernárd.
13. 1819. évben P. Kopatz Patritius.
14. 1826. évben P. Sass Konstantin.
15. 1826. évben P. Kálmán Dániel.
16. 1833. évben P. Sánta Dénes.
17. 1834. évben P. Márkus Kerubin.
18. 1837. évben P. Both Názár.
19. 1838. évben P. Kedves Bálint.
20. 1844. évben P. Györffy Xavér.
21. 1850. évben P. Simon Jukundián.
22. 1854. évben P. Szlovatsek Károly.
23. 1868. évben P. Blága János.
24. 1871. évben P. Endes Zsiga.
25. 1874. évben P. Sass Konstantin.
26. 1875. évben P. Szlovatsek Károly.
27. 1877. évben P. interimalis Bándi Bernárd.
28. 1877. évben P. Blága János.
29. 1882. évben P. Holló Kázmér.
30. 1883. évben P. Lázár Mór.

31. 1898. évben P. Ferenczi Vendel.
32. 1813. óta P. Kory Ottó.

14. Vajdahunyad.

Régi neve Hunyadvár. Lakói inkább magyarok, de voltak rácok és oláhok is.¹ Vára már 1267-ben említve van. I. Ulászló a várost Solymos, Berekszó s még néhány faluval együtt, melyek az erdélyi vajda alá tartoztak, Hunyadi Vojk két hasonnevű fiának, Serbe unokáinak, szörényi bánoknak és utódaiknak adományozza 1409-ben.² Hunyadi János a várat újr építetteti 1452-ben. Hunyadi János halála után (1456) fia, Mátyás kibővítetteti s ékessé teszi. Ő építetteti a kapu feletti tornyot, a hidat, az észak-keleti tornyot stb. Itt lakott Mátyás Király 1467—1481-ig. A Vajdahunyadi uradalmat (32.000 hold) ez évben Corvin Jánosnak adja grófi címmel. Corvin fia és leánya korán elhalván, özvegye, Katalin, Brandenburgi Györgyhöz megy férjhez s így az uradalom ennek kezébe kerül. Halála után az enyingi Törökök, Bethlenek, Zolyomiak birtokába jut, ezek kihalta után pedig a kincstárra száll vissza. A vár Török Bálint alatt leégett 1534-ben.³ Az 1601. évben másodszer is leégett. (Mihály vajda gyűjtatta fel). Végre I. Apaffy után Thököly birtokába megy, de ez javaitól megfosztatván, II. Apaffyra, majd özvegyére s végre I. Lipót alatt a koronára száll vissza.⁴ 1854-ben újra leégett.

Hunyad, mint plébánia, a tizedszedés idején említették először, de bizonyos, hogy az első plébániák közül való, mint Déva. Temploma a XV. századból való (azelőtt kápolna volt). A főesperes székhelye. A szerzetesek zárdáját és templomát a Hunyadi-család építtette 1442-ben. Mikor a plébánost és szerzeteseket 1552-ben a hitújítók kiűzik, a templomokat is elpusztítják. A szerzetesatyák 1710-ben tértek vissza. Thököly Éva 1715 április 1-én visszaadja a szerzeteseknek birtokukat.

A templom- és zárdára való gyűjtést a szerzetesek még 1710-ben megkezdik s csak Mária Terézia bőséges adomá-

¹ L. dr. Csánki V. 60. l. — ² U. o. 47. l. — ³ A város lakóit János király fölmenti az adófizetés alól. Fejér XI. 260. — ⁴ L. Rupp J. 239. l.

nyával nyert befejezést 1773-ban. A templom 1881-ben újra épült. A vasgyár terjeszkedése következtében 1910-ben eladják a zárda és templom telkét a kincstárnak. Az eladási összegben a város másik pontján nagyszabású templomot és zárdát emeltek ugyanazon időben.

A várban Hunyadi János kápolnát is építtetett, mely az idők folyamán — főleg mikor idegen kezekbe került — nagyon megrongálódott. E kápolnát, mely a boldogságos Szűz tiszteletére volt szentelve, Mária Terézia saját költségén restauráltatta s jökarban tartásáról gondoskodott.

A plébánia anyakönyvei 1721-ben kezdődnek. Hiveinek száma: az anyaegyházban 1970, a három filiában 1762.

Lelkészei ezek:

1. 1725—27. évben P. Parota Sámuel.
2. 1727—28. évben P. Babásfi Mihály.
3. 1728—30. évben P. Simonffi Alajos.
4. 1730—31. évben P. Bányai Venanczius.
5. 1731—33. évben P. Vass Chryszosztom.
6. 1733—34. évben P. Bakó Imre.
7. 1734—35. évben P. Demeter Ferenc.
8. 1735—36. évben P. Jegenyei Menyhért.
9. 1736—38. évben P. Csergő Gábor (Csergő).
10. 1738—39. évben P. Kun Pál.
11. 1739—40. évben P. Demeter Kelemen.
12. 1740—41. évben P. Bakó Imre.
13. 1741—42. évben P. Csergő Gábor.
14. 1742—44. évben P. Kovács József.
15. 1744—47. évben P. Csergő Gábor.
16. 1747—48. évben P. Balassy Bertalan.
17. 1748—51. évben P. Keresztes Vazul.
18. 1751—52. évben P. Kardos Kajetán.
19. 1752—53. évben P. Kapp Sámuel.
20. 1753—54. évben P. Kurl Miklós.
21. 1754—57. évben P. Ponorai Anaklet.
22. 1757—59. évben P. Pongrácz Imre.
23. 1759—61. évben P. Dudar Domokos.
24. 1761—62. évben P. Szabó Péter.
25. 1762—64. évben P. Ponorai Anaklet.

26. 1764—65. évben P. Fekete Károly.
27. 1765—67. évben P. Csiky Dávid.
28. 1767—68. évben P. Csergő Chrysolog.
29. 1768—69. évben P. Nagy Dénes.
30. 1769—71. évben P. Ábrahám András.
31. 1771—75. évben P. Péterffy Gerard.
32. 1775—77. évben P. Becse Bernát.
33. 1777—79. évben P. Bálintffy Bruno.
34. 1779—80. évben P. Péterffy Gerard.
35. 1780—81. évben P. Koszdercka Emmánuel.
36. 1781—83. évben P. Gaál Kozárius.
37. 1783—84. évben P. Kelemen Szende.
38. 1784—87. évben P. Szenes Reginald.
39. 1787—96. évben P. Gaál Kozárius.
40. 1796—99. évben P. Kovács Bruno.
41. 1799—807. évben P. Kontz Chrysolog.
42. 1807—12. évben P. Péterfi Gáspár.
43. 1812—17. évben P. Ungvári Ágoston.
44. 1817—19. évben P. Szász Lőrinc.
45. 1819—20. évben P. Győrfi Ferenc.
46. 1820—23. évben P. Ferentzi Bonaventura.
47. 1823—24. évben P. Bodor Xaver.
48. 1824—28. évben P. Kleeberg Cherubin.
49. 1828—36. évben P. Szántó Bernardin.
50. 1836—52. évben P. Mátyás Ferenc.
51. 1852—58. évben P. Győrfi Béla.
52. 1858—64. évben P. Veres Ignác.
53. 1864—67. évben P. Boga Bernardin.
54. 1867—70. évben P. Bodá Miklós.
55. 1870—72. évben P. Bodá Hyacink.
56. 1872—78. évben P. Szopos Imre.
57. 1878—84. évben P. Nagy Dániel.
58. 1884—93. évben P. Elekes Lőrinc.
59. 1993—900. évben P. László Polykarp.
60. 1900—906. évben P. Sántha Angelus.
61. 1906—908. évben P. Csiszár Elek.
62. 1908—909. évben P. Csiszár Bonavent.
63. 1909—13. évben P. György József.

64. 1913—15. évben P. Kassay Kelemen.
65. 1915 óta P. Béres Gaudenc.

15. Vulkán.

A salgótarjáni bányatársulat 1900-ban nyitotta meg gazdag és kitűnő minőségű széntelepeit Vulkánban, miután a szénszükséglet emelkedett. A többtermelésnek alapja abban is rejtett, hogy a külföldi szén az országból lehetőleg kiszoríttassék. A bányatársulat nagy tőkét fektetett e telepbe. Pár év alatt annyira megizmosodott s ennek következtében a hivek annyira megsaporodtak, hogy Petrozsényből 1904 körül már alig lehetett adminisztrálni. 1906 január 1-én a bányatársulat támogatásával kurácia lesz, rövid idő múlva pedig önállósítást nyer. Ezenközben megszűnt az 1773-ban Vulkánban, mint belépő állomáson létesült kincstári kápolna. Istentisztelet céljára kezdetben egy imaház szolgált, melynek másik fele a pap lakását képezte.

1911-ben épült föl Blaschek főgondnok támogatásával az új, díszes templom, melyhez a telket a bányatársulat, az építési költséget pedig a hivek buzgalma, az erdélyi róm. kath. Status stb. adta. A plébánia is ekkor épült. Aninoszán is díszes templom áll, mely 1911 óta hirdeti a jötevők s a hivek buzgóságát. A bányatársulati kórházban 1910 óta *szentferenc-rendi nővérek* működnek.

Anyakönyvei 1906 óta vannak. Hiveinek száma 1970, a három filiában pedig 1762.

Plébánosai:

1. 1906—915. évben Hoboth Á. József.
2. 1915 óta Csáki Benjámin dr.

17. A hunyadi főesperesség jogi szervezettsége.

Erdélyben minden plébánia (egyházközség) jogilag szervezve van, hazai törvényeink által elismert és támogatott önkormányzatnak (autonómia) szabályai szerint. E szervezet az egyházi és iskolai tanács képezi. Feladata a plébános elnöklete alatt s a püspöki hatóság felügyelete mellett az

egyházközség minden érdekét — kivéve a lelki és tisztán templomi ügyeket — támogatni, oltalmazni és előmozdítani. A tanács határozatai, püspöki megerősítés után, kötelező erővel bírnak s azok végrehajtására, ha szükséges, a polgári hatalom is igénybevehető.

Az egyház- és iskolai tanács életrevalóságán és ügybuzgóságán tehát sok fordul meg. Ez kezeli és vezeti az egyház összes *vagyon*i, *kulturális* és *valláserkölcsei* ügyeit felelőség terhe mellett. Mentől inkább áll a tanács minden tagja hivatása magaslatán, annál inkább fölvirágozik az egyházközség. Ebből az is látható, hogy csak hithű, lelkes és lelkiismeretes egyének választhatók tanácsosokká, akik értenek e feladatokhoz s akarják is az egyházközség felvirágoztatását a fennálló szabályok keretein belül.

A hunyadi főesperesség plébániáiban a következő tanácsosok képezik az egyházközségi szervezetet:

1. Déva.

Elnök:

P. Albert Kasszián dr. szentferencrendi házfőnök, lelkész.

Főgondnok:

Br. Bornemissza Lipót ny. főispán, nagybirtokos.

Számadó gondnok:

Csonka Lajos ny. reálisk. tanár, takpzt. tisztviselő.

Egyháztanácsosok:

Andérsen László	Issekutz Gergely id.
Borbáth Vilmos	Kroll Gyula
Csulay Lajos	Rettegi Gyárfás id.
Göllner Károly	Wály Ferenc
Hajtmann Pál	Wildt József
Szabó István	Hajduczky József
	dr. Tolnay Lajos.

2. Dobra.

Elnök:

Tompos Mátyás lelkész.

Főgondnok:

Lázár Lajos miniszteri tanácsos, máv. igazgató, birtokos.

Számadó gondnok:

Dresmidt Domokos körjegyző.

Egyháztanácsosok:

Biró Albert	Heim Vilmos
Galgóczy Árpád	Höss Károly
Hüvös Simon	Lipták Sándor
Katona József	Rignáth Béla
	Stágl Jakab id.

3. Govásdia.

A hívek kevés száma miatt az egyházközség nincs szervezve. A gondnoki teendőket a m. kir. kincstár megbízottja: Pénzes Benő kir. főmérnök intézi. *Gyaláron* azonban szervezve van.

Elnök:

Imre Károly lelkész.

Főgondnok:

Dr. Csiki Tivadar főorvos.

Számadó gondnok:

Csürös Antal áll. el. iskolai igazgató.

Egyháztanácsosok:

Kruppa Lajos	Prosek Gyula
Latzina Vilmos	Schmidt György
	Viboch Emil.

4. Hátszeg.

Elnök:

Lády Gyula alesperes-plébános, egyh. tanfelügyelő.

Főgondnok:

Nopcsa Elek báró, nagybirtokos.

Számadó gondnok:

Jovián Viktor kir. vezető-járásbíró.

Egyháztanácsosok:

Balázs Márton	Kölgyessy A. Antal
Benczelits György id.	Lenkes József
Betegh Károly	Mester János
Demeter Lázár	Mischinger József
Fekete Aladár	Peccol Jenő
Grosszek Károly	Szoukup István
Kardos Mihály	Schuszter Norbert.

5. Királybánya.

Elnök:

Jesztl János lelkész.

Főgondnok:

(Üresedésben.)

Számadó gondnok:

Tausch Mátyás.

Egyháztanácsosok:

Buday László	Májer József
Czinczás Márton	Rend József
Hegedűs János	Ungur Ferenc.

6. Kudsir.

Elnök:

Jellmann Gyula plébános.

Főgondnok:

Bergh Tivadar m. kir. vasgyári főfelügyelő, hivatalfőnök.

Számadó gondnok:

ifj. *Lechner Antal* vasgyári irodavezető.

Egyháztanácsosok:

Dizmacsek Keresztély	Navratil Ignác
Hennel István	Orentsák István
Jenkel Ferenc	Reck Márton
Kandrai István	Rimeg Emil
ifj. Krauder Mátyás	Terény János
Mike József	Walker Márton
Navratil Antal	Zavordszky Antal.

7. Lónyaytelep.

Elnök:

Csaby—Gyula József plébános.

Főgondnok:

Kosztela János m. kir. bányatanácsos, h. hivatalfőnök.

Számadó gondnok:

Sopp Adolf m. kir. bányamérnök.

Egyháztanácsosok:

Bácsy Frigyes	Schmidt Lajos
Erdélyi Gyula	Storch József
Kreznyczki Jenő	Szántó Antal
ifj. Moldován József	Valaska Ferenc
Petrus Pál	Vállas János
Sorbán István	Veres Dániel
	Wagner Elek.

8. Lupény.

Elnök:

Bencze István plébános.

Főgondnok:

Vittkó Kornél bányatársulati irodafőnök.

Számadó gondnok:

Strifler Ferenc bányahivatalnok.

Egyháztanácsosok:

Berta Kálmán	Szabó János
Cziller József	Jelenik István
Cziemenga Vince	Karácsony Ferenc
Eliasch Vilmos	Kekel József
Fiedler Frigyes	Klich István
Fülöp István	Krizsala Ferenc
Grausam József	Lehotzky János
Günzl Gusztáv	Pancsur János
Jakabos Sándor	Pancsur Jakab
Pell Ferenc	Szlávicz Pál
Pilavszky József	Sowisdral Jakab
Simon Balázs	Stodolak András
Simon István	Schuszter István
Schwemhamer Gusztáv.	

9. Marosillye.

Elnök:

Pálfy János plébános.

Főgondnok:

Josika Samu báró, nagybirtokos.

Számadó gondnok:

Dr. Károlyi József ügyvéd.

Egyháztanácsosok:

Csathó Pál	Pavits József
Csuts József	Ráduly József
Dr. Fülöp József	Ribitzei József
Veber Antal.	

10. Ósebeshely.

Elnök:

Ferenczi Vendel lelkész.

Főgondnok:

(Betöltetlen.)

Számadó gondnok:

Dizmacsek József.

Egyháztanácsosok:

Darvai János	Dornauer Ferenc
Dingen László	Rákóczi Antal.

11. Petrozsény.

Elnök:

Buday János főesperes-plébános.

Főgondnok:

(Betöltetlen.)

Számadó gondnok:

Muschong Rezső bányatársulati intéző.

Egyháztanácsosok:

Beliczay Ödön	Kemény Ferenc
Bilinszky János	Krausz József
Boga Ubald	Licskó János
Bonis Pál	Loy Károly
Brassay József	Lugosi István
Bredán Péter	Marossy Vince
Csaszlava Ignác	Molnár Péter
Dravucz Antal	Oczwirk Ede
Drozdják Lajos	dr. Potovszky András
Földesi Ferenc	Podvercsek Bertalan
Gasparics Lajos	Simon András
Hajdu István	Szoukup József
Heizer Péter	Tassy—Betz Géza
Kaláth Lajos	Uhnák Márk
Kekel Jakab	Ulrich István
Kelemen Mózes	Varjassy István
Zaharanszki Jakab.	

12. Piskitelep.

Elnök :

Hoboth Á. József plébános.

Főgondnok :

Dr. Barcsay Andor országgy. képviselő.

Számadó gondnok :

Ferber János kereskedő.

Egyháztanácsosok :

Balázs Géza Béla	Kozelkov János
Boldor József	Lampe Ferenc
Halasi Lajos	Müller Gyula
dr. Hankó Vilmos	Nagy Vilmos
Frauenhoffer Frigyes	Német Gyula
Kis András	Nussbaum Gottfried
Kovács József	Schiller Imre.

13. Szászváros.

Elnök :

P. Kory Ottó szentferencrendi házfőnök, lelkész.

Főgondnok :

(Betöltetlen.)

Számadó gondnok :

Fábry Alajos főerdész.

Egyháztanácsosok :

Antoni Sándor	Jasinszky Dezső
Breicha Emil	Makkay József
Baksay Endre	Ridély Róbert
Erős Sándor	Riebel Albert
Ferenczi János	Sebestyén Árpád
Gyóni István	Strunk Péter.

14. V.-Hunyad.

Elnök :

P. Béres Gaudencz szentferencrendi házfőnök, lelkész.

Főgondnok :

Buczek József m. kir. főfelügyelő, vasgyári főnök.

Számadó gondnok :

Dr. Strauss Árpád ügyvéd.

Egyháztanácsosok :

Bacsilla Sándor	Kaun Lipót
Borbás Károly	Kohut Nándor
dr. Büchler Mór	Markgraf János
Csuts Miklós	Nagy Antal
Dénes Lajos	Scheffer Ödön.

15. Vulkán.

Elnök :

Dr. Csáki Benjámín plébános.

Főgondnok :

Blaschek Aladár h. bányagazgató.

Számadó gondnok :

Bács Albert főaknász.

Egyháztanácsosok :

Angyel Ferenc	Krausz Sándor
Ádám Mihály	Pauk Rudolf
Buday Viktor	Péter Mihály
Deák András	Pfeiffer József
Dubovszki Elemér	Pittini Hiacint
Eisler Ödön	Somkerek Ferenc
Erdély Gyula	Susnek Rezső
Kovács Áron	Szőke Ferenc

Tarpay Mózes.

M. I. N. D.!